

Київські бомби
Андрей Анатольевич Кокотюха

1907 рік. У Російській імперії – конституційний переворот. Влада широким фронтом наступає на громадянські права та свободи людей. У відповідь звучать постріли та летять саморобні бомби. Київ тих часів стає ареною бойових дій. Тут, немов гриби, виростають бойові організації, чиї дії вже не підпорядковані єдиному центру.

Андрій Волох, молодий українець, вигнаний з університету за участь у протестах, теж бере до рук зброю. Тепер він – Полтава. І його подальша доля тісно переплітається з радикальним ватажком бойовиків Залізником, професійним терористом Штерном, жандармським ротмістром Підвисоцьким та Фаїною – вдовою страченого революціонера, котра прагне помсти. Але чи в повній мірі прийнятні ідеї тотального терору для таких, як Полтава? Тим більше якщо терор – зброя не лише бойовиків, а й влади, яка з ними бореться...

Андрій Анатолійович Кокотюха

Київські бомби

Вступне слово

«Якщо одні беруть, то чому б не мали брати інші?»

Це історичне запитання належить німецькій принцесі Софії Августі Фредериці Ангальт-Цербст-Дорнбурзькій, на той момент – російській імператриці Катерині II. Поставлене воно було напередодні події, що стала найбільшою геополітичною катастрофою в Європі свого часу.

Подія та до сьогодні описується в науковій літературі нейтральним терміном «поділи Речі Посполитої». «Річ Посполита» (лат.: Res Publica, польськ.: Rzeczpospolita, рос.: Речь Посполитая) в перекладі на сучасну українську не що інше як «Спільна справа». «Спільна справа» трьох народів – руського, литовського та польського. Політичний провід цих народів і утворив Рес Публіку – «двоєдину державу трьох народів», яка проіснувала майже 300 років і справила колосальний вплив на розвиток тогочасних українців, литвинів, поляків, євреїв та інших народів, які споконвіку жили на тих землях.

Від 1772 р. їх історія, так само як і історія єдиного до того моменту руського народу, розпадається на дві. Перша – ДО окупації імперіями Гогенцоллернів, Габсбургів та Романових. Друга – ПІСЛЯ неї.

Упродовж 1772–1795 рр., тобто впродовж життя одного покоління, Росія окупувала 462 тис. км

території Рес Публіки (порівняйте: вся територія сучасної України дорівнює 603 тис. км

), на якій тоді мешкало 5,5 млн людей.

Загарбавши ті землі, російські окупанти негайно зіштовхнулися із фундаментальними проблемами, про існування яких навіть не здогадувалися. Вся історія наступних півтора століть – це історія авантюрних, безглузких спроб уніфікувати порядки, що існували на окупованих територіях, із російськими. Сім російських імператорів – від Катерини II до Миколи II – застосовували кожен свою уніфікаційну, репресивну практику щодо місцевого люду. Всі спроби «підігнати» «своїх» окупованих під ординські стандарти завершувалися з однаковим неуспіхом. Уся півторастолітня історія окупації сучасних українських земель романовською монархією – це кінець кінцем історія заперечення права окупованих народів на мовну, культурну, національну ідентичність, на самостійний національний, культурний, релігійний розвиток, на свободу економічної діяльності, свободу пересування, права вчитися рідною мовою...

Масова прихована нелояльність окупованих до окупантів перейшла у відкриту фазу в останній рік Першої світової війни. Кривава Громадянська війна 1917–1921 рр. винищила без залишку можливість сталого продуктивного розвитку населення окупованих загиблим царатом територій. Зруйнувала впень фундаментальні наріжні цивілізаційні камені – ідеї Бога, Права, Закону, Моралі, гідності людини та її права на приватну власність. Та війна мала наслідком і встановлення новітнього людодського режиму. Впродовж якихось 30 років комуністична нелюдь буквально з'їла з української землі 20 млн її мешканців, яких у 1917 р. налічувалося майже 30 млн.

Про те герої Андрія Кокотюхи тоді знати не могли. Дві історії представників двох народів, історії українців та євреїв, історії життя і смерті, яку врешті-решт пододала Любов, – основний стрижень нового роману знаного письменника і журналіста. За всієї своєї нібито «штучності» розказана Андрієм історія є реальною історією 30 млн українців, 11 млн поляків, 5 млн євреїв, мільйонів «іновірців» та інших «недовеликоросів», змушених покоління за поколінням кожного дня відповідати на питання, на

яке людина просто не повинна відповідати. Питання таке: що краще – зректися власної ідентичності, пристати на вимоги владного режиму, забезпечивши тим самим існування своє та своєї родини, або чинити тому опір – навіть зі зброєю в руках?

Кожен вирішував для себе сам – згідно зі своїми поняттями про честь, совість та здоровий глузд. І рішення це не залежало ані від національної, ані від конфесійної приналежності людини. Яскравий та найвідоміший приклад – діяльність найефективнішої терористичної організації свого часу – Бойової організації партії соціалістів-революціонерів. Заснована Григорієм Гершуні та Михайлом Гоцом 1902 р., вона проіснувала до 1911 р. Чисельність за всі роки існування – приблизно 80 осіб. Національний склад – росіяни, українці, євреї. Останні керівники – чи не найвідоміший поліцейський провокатор усіх часів і народів Євно Азеф та легенда російського антидержавного терористичного руху Борис Савінков. Бойова організація есерів – найрезультативніша терористична організація свого часу. В сухому підсумку: 263 теракти (тобто в середньому 26 терактів на рік або два щомісячно. Загиблих: 2 міністри, 33 генерал-губернатори і віце-губернатори, 16 градоначальників, 7 адміралів та генералів, 26 викритих поліційних агентів). Окрему від загальноросійської терористичну організацію мали поляки. «Бойувку» Польської партії соціалістичної очолював не хто інший, як засновник повоєнної Польської держави Юзеф Пілсудський. В «активі» гучні терористичні акти – численні вбивства, замахы, пограбування, інші «героїчні» вчинки такого штибу.

Андрієва розповідь – про безумство та безглуздість цього «героїзму». Ця розповідь про «підземне» життя мого улюбленого колись міста, тротуари та будинки якого пам'ятали кроки, слова, дихання, сміх та сльози десятка поколінь моїх предків. Місто, в якому вони жили, було містом, в якому «весной зацветали белым цветом сады, одевался в зелень Царский сад, солнце ломилось во все окна, зажигало в них пожары. А Днепр! А закаты! А Выдубецкий монастырь на склонах! Зеленое море уступами сбегало к разноцветному ласковому Днепру. Черно-синие густые ночи над водой, электрический крест Св. Владимира, висящий в высоте... Словом, город прекрасный, город счастливый. Мать городов русских».

Таким бачив його гімназичний друга одного з моїх дідів Міша Булгаков. «Но это были времена легендарные, – писав він, – те времена, когда в садах самого прекрасного города нашей Родины жило беспечальное, юное поколение. Тогда-то в сердцах у этого поколения родилась уверенность, что вся жизнь пройдет в белом цвете, тихо, спокойно, зори, закаты, Днепр, Крещатик, солнечные улицы летом, а зимой не холодный, не жесткий, крупный ласковый снег.....И вышло совершенно наоборот».

Ось про цей «виворіт» мав мужність і талант написати Андрій Кокотюха. «Виворіт» життя, який також є життям. А життя всюди і завжди є життям тому, що є Любов.

Немає Життя без Любови. Немає любови без Життя.

Кохайтесь!

Данило Яневський

Частина 1

Терорист

Розділ перший

1

Київ, жовтень 1907 року.

Від Деміївки до центру

Філера[1 - Філер - похідне від французького *fileur*, тобто - агент поліції, в обов'язки якого входило зовнішнє спостереження за особами, підозрюваними в антидержавній, терористичній діяльності.] помітив, уже коли проходив повз Троїцький народний дім.[2 - Троїцький народний дім - будинок у Києві, побудований у 1901-1902 роках за проектом архітектора Г. Антоновського. У той час поруч знаходилася Троїцька церква, звідси - перша назва будівлі. Тепер - Київський національний театр оперети.]

Це ж треба так проколотися, з його досвідом. Штерн мав усі підстави вважати себе професійним революціонером. Тож спершу подумки люто, не добираючи виразів, вилаяв себе, роззяву. Та відразу ж переграв ситуацію, за звичкою шукаючи в ній більше доброго, ніж поганого. І, вже завертаючи у двори, аби перейти ними в бік Бессарабської площі й далі до Хрещатика, все ж таки оцінив те, що сталося, з усіх боків.

Отже, де він проколовся і що має на даний момент.

Хоч початок жовтня видався в Києві доволі теплим, Штерн підняв комір сірого пальта, ніби ховаючись від неіснуючого вітру. Це дало йому змогу кинути погляд довкола, перевіряючи, чи бува не помилився й цей вусатий тип в одязі робітника - дійсно шпиг. Ні, помилки бути не може.

Вусаня Штерн уже бачив, переходячи дорогу й пропускаючи запряженого могутнім битюгом воза, завантаженого цеглою, – не лише в центральній частині столиці губернії, а й на київських околицях почалися раптом жвавi забудови. Проводжаючи воза поглядом менше сорока хвилин тому, Штерн ще зловив себе на несподіваній та доволі корисній думці: ось куди треба динаміту, та побільше. Дуже багато, хай летять у повітря ці новітні кам'яниці з претензією на модерну архітектуру й нове слово в міському будівництві. Не кожен може дозволити собі зводити помпезні будинки на кілька поверхів. Це роблять дуже багаті люди – у той час коли для робітників надалі є лиш вогкі бараки. Їхнім, пролетарським, побутом ніхто з новітніх багачів не цікавиться, хоча всі вони – власники великих промислових підприємств чи комерсанти, для яких нічого святого, дай тільки волю вибити останню копійку з кишень простих людей.

Тоді й зачепився поглядом за робітника з вусами. Той, поставивши на землю стару брудну шкіряну сумку із якимось інструментом, старанно зчищав паличкою бруд із правого чобота. Він цілком захопився цією справою. Штерн за своєю природою не був сентиментальним. Справа, якій він віддавав себе вже шостий рік, взагалі не дозволяла розпускати соплі й давати волю будь-яким почуттям. Та, споглядаючи цю картину, майже розчулився. Хто там кричить про брудний малограмотний пролетаріат? Ось стоїть чоловік, сповнений власної гідності, не дозволяє собі ходити серед білого дня в забрюханих чоботях.

Піднімаючись у бік центру Києва, минув недобудований костел.[3 – Римо-католицький костел Святого Миколая в Києві. Будівництво за конкурсним проектом С. Валовського під керівництвом архітектора В. Городецького почалося 1899 року. У конструкціях використовувався новий матеріал – залізобетон. Тепер – Будинок камерної та органної музики. Наразі в костелі відбуваються богослужіння за латинським обрядом. Київська влада досі відмовляється передати приміщення Римо-католицькій церкві повністю до вирішення питання щодо нового місця розташування нового органного залу.] Як давно здавалося Штерну, будуватимуть тут вічно – сам він жив у місті вже півроку, часто ходив сюдою й не бачив, аби забудова хоч трошки зрушила. Вже наближаючись до народного дому, помітив боковим зором щось знайоме на протилежному боці вулиці. Досвід нелегала навчив зважати на подібні речі. Глянув туди ніби між іншим, насправді ж – уважно придивляючись. Акуратного робітника впізнав одразу. Той рухався широким кроком, тримаючи сумку на плечі, дивився просто перед себе. Ясно, йде майстровий із передмістя кудись на заробітки. Те, що ім в один бік, теж не дивно – цим шляхом на Хрещатик вийти найпростіше. Так би й залишив вусаня повз увагою, якби за кілька десятків метрів, уже поруч із будівлею Троїцького дому, Штерна враз не осяяло: щось він пропустив. І це відчуття черв'яком гризло ізсередини.

Спіймавши момент, знову майнув очима в бік тепер уже давнього знайомого.

Є!

На ньому була та сама, нічим не прикметна суконна однорядка,[4 – Чоловічий та жіночий верхній одяг, який з одного ряду суконної тканини, тобто не мав підкладки. Носився восени, заміняв собою плащ.] недбало розстебнута знизу майже на половину гудзиків. Штани, заправлені в чоботи, – таких по містах

і передмістях повно ходить, нема за що окові вчепитися. Лише головні убори... Ай-ай-ай, подумав тоді Штерн, перестаралися панове з охоранки.[5 - Побутова назва Охоронного відділення Департаменту поліції Російської імперії, створеного 1866 року для охорони громадської безпеки та порядку. Охоронне відділення було політичною поліцією.] Коли чистив чобіт, на голові трималася кепка, неохайно збита на самісіньку потилицю. Тепер же голову прикрашав сірий повстанний картуз, козирок закривав верхню частину обличчя, лишилися на видноті хіба що ніс та вуса.

Цікаво, під носом у нього справжня рослинність чи бутафорія, подумалося чомусь Штерну. Але яка різниця, раз філер картузи міняє й думає, що отак заховається, стане для об'єкта стеження непомітним на вулицях.

Коли завернув у прохідний двір, перевдягнутий шпиг зник із поля зору. Тут нікого не було. Штерн піддався спокусі, зупинився, відступив до стіни, рука гайнула в кишеню пальта по револьвер. Зараз цей артист поспіхом зайде сюди, адже раптово загубив об'єкта, тепер слід наздогнати, інакше начальство шию намилить. Дуже хотілося Штерну побачити вираз обличчя свого підглядача, коли той наштовхнеться на нього тут, у порожньому прохіднику, який продувають такі небажані для Штернового здоров'я протяги...

Він був готовий стріляти, навіть розуміючи всю безглуздість цієї дії: все одно, якщо його зачепили й ведуть, нинішня акція зірвалася. І треба вирішувати, чи робити ноги самому, просто зараз, сподіваючись, що товариші, котрі чекають на місці, зрозуміють сигнал тривоги, коли він не з'явиться, чи навпаки, намагатися скинути «хвоста», заплутати сліди, вийти на позицію та подати знак тривоги, котрий наступні сигнальніки передадуть естафетою. Палець уже звів курок, і Штерну навіть не спадало на думку, він не припускав жодної, навіть благоденної думки про можливість фатальної помилки.

Це - не випадковий майстровий. Отже, він не страждає на зорові галюцинації. Робітник справді мав два головних убори, отак старанно й безглуздо маскувався. Убити його зараз - це вбивство агента охоранки. Якби вперше, ще можна зважувати дії. Але це буде не перший труп на рахунок того, кого останні півроку бойові товариші називали Штерном. За першого свого жандарма він отримав два роки тому, у лютому дев'ятого, довічну каторгу. Звідки за рік утік - теж, до речі, залишивши після себе двоє мертвих тіл...

Філер, ніби щось відчувши, у двір за ним не пішов, у пастку не втрапив і, значить, поки що залишився живим. Чудово розуміючи, як небезпечно було б просто тут, недалеко від центру міста, де завжди ходять підсилені наряди поліції, починати стрілянину, Штерн усе одно шкодував - записати до свого активу ще одного царського сатрапа він ніколи не відмовлявся. Така безжальність до слуг режиму тільки підносила його авторитет у групі, без того досить високий та беззаперечний. Нинішню акцію він подумки вже скасував, проте це зовсім не означає, що Охоронне відділення не має сьогодні зазнати бодай мінімальних утрат.

Зачувши враз швидкі кроки, Штерн не стримав кривої посмішки - дочекався. Правиця з револьвером вислизнула назовні, він опустив її вздовж тіла, збираючись не дати шпигів жодного шансу. Той лише повинен розгледіти зброю, злякатися, відступити назад, може, навіть спробувати витягнути свою

- де там у нього «бульдог», [6 - «Бульдог» - Широко розповсюджений наприкінці XIX - на початку XX століття тип кишенькового револьвера. Назва походить від британської моделі револьверів Веблей № 2 Bulldog, випущеної 1872 року.] у кишені штанів чи в сумці... Готуючись до цієї миті, Штерн уже застрелив філера щонайменше тричі, тож навіть мимоволі налаштував себе на дивну зустріч із лютим ворогом, котрий, невідомо з якої халепи, раптом ожив.

Кроки чулися зовсім близько.

Порахувавши до п'яти, Штерн зціпив зуби, відступив на кілька кроків, аби збільшити для себе сектор обстрілу. Примружив очі.

У двір швидко, так, ніби позаду гналися всі скажені собаки Києва, не зайшов - забіг цибатий клаповухий гімназист у розстебнутій форменій тужурці.

Побачивши людину з націленим у свій бік револьвером, хлопець зупинився так різко, ніби наштовхнувся на невидиму стіну. Якусь мить, що тягнулася для обох занадто довго, чоловік та підліток поїдали один одного поглядами. Потім Штерн опустив револьвер, завів руку за спину, проте з місця не зрушив.

Тут же виринула ще одна дійова особа - товстун у гімназичній формі махав над головою ранцем, немов крутив пращу, явно збираючись наздогнати цибатого та збити його з ніг спритно кинутим бойовим снарядом. Зброї, котра так перелякала його товариша, товстун побачити не встиг. А якщо й угледів щось краєм ока, точно не роздивився до пуття, що саме стискала рука худого, з нездоровим, блідим, вкритим бридкими червоними цятками лицем чоловіка в пальті. У перші секунди товстий гімназист узагалі не звернув уваги на дивну мізансцену, з криком: «А-а-а, гоп!» він уже цілив у цибатого важкеньким ранцем, святкуючи перемогу в незрозумілому стороннім двобої. Та в останню мить устиг притримати свою непогамовну енергію, не відпустив шлейки ранця, той навіть не торкнувся вкляклого хлопця, майнув у повітрі, товстун лиш утратив рівновагу. Тільки тоді зрозумів: щось тут, у тихому похмурому прохіднику, відбувається не так.

- Чого стоїмо? - мовив Штерн голосно й досить чітко та зично, голос прозвучав грубо і злобно, наганяючи на обох гімназистів значно більше страху, ніж навіть револьверне дуло. - Чого витріщилися, питаю? Га? Чого не бачили?

- Нічого, - пробелькотів цибатий, виходячи зі ступору й задкуючи. - Нічого не бачили.

- Нічого не бачили, - луною повторив за ним товстун, котрий тепер опинився за спиною в товариша й визирав звідти, мов переляканий песик.

Хто-хто, а цей так точно нічого страшного не вгледів. Його насторожив помітний, не надто прихований переляк цибатого гімназиста.

- Правильно, - кивнув Штерн, тепер уже спокійно, не кричучись, виймаючи руку з-за спини й опускаючи револьвер назад до кишені пальта. - Ви нікого

й нічого не бачили. Нікому нічого не скажете. Вам просто нема про що говорити. Так чи ні?

Хлопці не в такт, але все ж таки дружно кивнули.

– Ви ж друзі? Друзі. Напевне друзі, – він і далі говорив рівно, не міняючи загрозливого тону. – Вчитесь добре. Втіха для батьків, хіба не так?

Цього разу гімназисти не кивали, мовчки стояли та вочевидь боялися того, що, на їхню думку, могло статися далі. А може, просто чекали, коли сюдою, через двір, захоче пройти ще хтось. Найкраще – офіцер, солдати з артилерійських казарм або «Косого капоніра», [7 – «Косий капонір» – укріплення в складі Нової Печерської фортеці в Києві, споруджене 1844 року. Використовувалося як політична в'язниця з особливо суворим режимом у 1860-х роках і на початку XX ст. Зокрема, в ній тримали учасників революції 1905–1907 років, терористів, бомбистів.] що отримали звільнення в місто. Чи просто дорослий сильний містянин, випадковий перехожий. Дійсно, подібна зустріч була ймовірною, якщо затриматися тут на довший час, і така перспектива зовсім не посміхалася Штернові. Та виховну роботу слід було довести до кінця.

– Ви нічого не бачили, байстрюки, – промовив він. – Зате я добре розгледів вас. Запам'ятав і впізнаю. Київ – місто маленьке. Тим більше, ви напевне живете десь тут недалеко. Гімназія за кілька кварталів звідси. Навряд чи ви вчитесь далеко від матусиних спідниць. Розкажете про нашу зустріч хоч комусь, я вас знайду. По черзі. Чи обох відразу. Не я – так мої товариші. І вони не стануть ось так базікати з вами, бай стрятами. Все ясно?

Тепер гімназисти кивнули в унісон. При цьому товстун намагався триматися за спиною цибатого, пересуваючись позад нього приставними кроками, в той час як його товариш, не зводячи зі Штерна очей, просувався назад, ближче до виходу.

– Куди? – прикрикнув Штерн. – Стійте тут! Умієте рахувати? Лічіть до ста, байстрюки. Можете вголос, та краще – про себе. Тільки тоді можете гратися далі... діти. За вами стежать.

Останню фразу він кинув про всяк випадок, навіть сам сумніваючись, що хлопці в сказане повірять. Коли обое дружно заворушили губами, він розвернувся й пішов уперед, не озираючись.

Ця несподівана зустріч забрала не більше п'яти хвилин, за цей час філер так і не з'явився, тож Штерн мав повне право на висновок: відірвався.

Шпиг напевне помітив його нехитрий маневр, вирішив не видавати себе, потім доповідь – об'єкт втрачено, так бувало не раз і не два. Слід поплетати ще трохи, час е, вийшов із запасом, і хто знає – раптом сьогоднішню акцію й не треба скасовувати. Може, це просто збіг, існувала ймовірність випадкової зустрічі, його портретний опис уже кілька разів друкували «Київські губернські відомості» [8 – «Київські губернські відомості» – офіційна урядова газета, видавалася з 1838-го по 1917 рік, до 1866 року – щоденна, після – виходила три рази на тиждень: вівторок, четвер, субота. Видавалася російською мовою. Також містила кримінальну хроніку та оголошення про розшук терористів та інших злочинців.] в рубриці оголошень

про розшук особливо небезпечних злочинців. Звісно, там вказані його справжнє прізвище та ім'я, партійне прізвисько в такій об'яві не напишуть. Але ж на вулицях закликають видивлятися не Штерна, навіть не міщанина Лазаря Ароновича Шт урмана, а молодого чоловіка двадцяти шести років із певними, доволі красномовними прикметами. Кінець кінцем, то міг справді бути не філер. Увагу на перехожого міг звернути звичайний лояльний до влади письменний робітник, з ненависної категорії штрейкбрехерів. Служка режиму, вирішив вислужитися, приклав до зовнішності випадкового перехожого прочитаний опис, пішов за ним слідом...

Щойно Штерн вийшов з маленького лабіринту дворів та опинився неподалік Бессарабки, зрозумів: геть ілюзії, нічого випадкового не буває. Засік відразу трьох шпигів. Один із них – знайомий вусань, тільки тепер без сумки й простоволосий. Нескладно вирахувати, як об'єкту вийти найпростіше, караулили на всіх можливих виходах.

Обклали.

2

Київ, центр

Вулиця Володимирська – Бібіковський бульвар[9 – Бібіковський бульвар – названий на честь київського генерал-губернатора (1837–1852) Д. Бібікова. В описані часи еднав Бессарабську та Галицьку площі (тепер – площа Перемоги). Від 1917 року і дотепер – бульвар Тараса Шевченка.]

Фаїна не любила Левіна.

Щоправда, винятків саме для нього не робила – вона, єдина жінка в групі, не любила нікого із соратників по підпільній боротьбі. Їй не подобалися ні Малюта, ні Вольф, ні Гірш, а їхнього керівника, Штерна, навіть трошки побоювалася. Свої почуття, точніше – їхню цілковиту відсутність, молода жінка озвучила вголос уже на першому ж зібранні, коли її приймали до бойового загону. Красунчик Левін тоді доволі широко здивувався: гляди, мовляв, менше ніж півгодини знайомі, а вона вже нас не любить. Довелось пояснювати – треба розуміти, про яку саме любов Фаїна говорить.

По-перше, зазначила вона тоді, її справді коханого мужчину повісили в «Косому капонірі» разом ще з чотирма борцями цієї весни, холодного березневого ранку. Судді поспішали, між арештом та виконаним вироком минуло незвично мало часу, трошки менше чотирьох місяців. На апеляцію надії не було, та відхилялася сама можливість її подання: захисник навіть не робив вигляду, що переймається долею своїх підзахисних. Невідомо, кому хотіли царські сатрапи зробити такий езуїтський подарунок поспішною стратою – собі, новому начальнику охоранки полковнику Кулябку, [10 – Кулябко Микола Миколайович (1873–1920) – підполковник Окремого корпусу жандармів, у 1907–1911 рр. – начальник Київського охоронного відділення. Був зятем одного з керівників охорони імператора Миколи I полковника Олександра

Спиридовича.] київському генерал-губернатору Сухомлинову, [11 – Сухомлинов Володимир Олексійович (1848–1926) – генерал-губернатор Києва (1905–1908), протягом свого правління не раз ставав мішенню терористів.] першому міністру Столипіну [12 – Століпін Петро Аркадійович (1862–1911) – державний діяч Російської імперії, з 1906 року – прем'єр-міністр. Проводив жорстку політику придушення революційних заворушень, реформування державного ладу, запобігання терористичній діяльності. 1 вересня 1911 року був убитий у Києві терористом і агентом Охоронного відділення Дмитром (Мордко) Богровим. Похований у Києво-Печерській лаврі.] чи взагалі – самому государеві-імператору. Можливо, ніхто нікому нічєї смерті презентувати не хотів, просто дійшли чутки, що приреченим готують втечу, тому й вирішили прискорити події.

Так чи інакше, після страти свого справді першого та єдиного коханого Фаїна вирішила не відкривати більше свого серця нікому. Цілком віддавши його боротьбі. Отже, наголосила вона присутнім, вони всі для неї – не чоловіки, лише товариші по боротьбі. Жодних любовних історій, поки злочинний режим не впаде, розхитаний та деморалізований праведним революційним терором. Вони на вірному шляху. Фаїна була в цьому переконана – пішов четвертий десяток років із того часу, як у гнобителів полетіла перша бомба.

По-друге, – і цей пункт Фаїна вважала чи не важливішим за перший, – вона дуже просила б не ставитися до неї, як до жінки. Не сприймати її, якщо можна так сказати, особою протилежної статі. Й не робити жодних поблажок, коли йдеться про планування чергової акції. Нехай її зовнішність, справді приваблива й навіть зваблива, та світські манери й виховання, отримані в так званій пристойній родині, з якою давно й рішуче вона порвала, вводять в оману сторонніх. Тим більшою несподіванкою для ворогів стане бомба чи револьвер у руці жінки, котра лише здається тендітною.

Насправді ж Фаїна робила все, аби тренувати й гартувати свої руки та своє тіло. Могла, на превеликий подив інших, уклакати посеред кімнати перед дзеркалом, тримаючи у витягнутій руці трифунтову гантель – у разі чого, у критичній ситуації, рука не повинна здригнутися. Молоду жінку не заскочило, коли першим цю умову прийняв Штерн, і так само не було нічого надзвичайного в тому, що її вперто не бажав визнавати для себе красунчик Левін. Знаючи, що того приймають майже в усіх борделях на Ямській, [13 – Ямська – вулиця в Києві, проходить повз Байкове кладовище, тоді – міська околиця. В описаний період була відома як київська «вулиця червоних ліхтарів». Змальована в повісті О. Купріна «Яма».] Фаїна зібрала в кулак усю треновану волю, аби переконати себе: нічого бридкого в інтимних походеньках товариша Левіна немає. Хоча саме його залицяння з огляду на те, що він не припиняв фліртувати як перед черговим походом на Ямську, так і повернувшись від повій під ранок, сприймалися нею з більшою огидою, ніж їх дозволяв би собі хтось інший. Тим не менше, Фаїна домовилася з собою: Левін – бойовий товариш. Його відданість справі перевірена часом. Надмірна ж хтивість – лише недолік, так, ніби це фізична вада: заїкання, наприклад, чи більмо на оці, шостий палець чи «заяча губа». Левін нічого не має до неї, просто залицяється за звичкою чоловіка, котрий користується постійним успіхом у жіночій статі. Тож просто не може дозволити собі ігнорувати симпатичну, на його погляд, дівчину, котра постійно знаходиться поруч.

Щойно змирилася з цим, стало легше. Фаїна давно не дивувалася з того, що Штерн призначає її в парі з Левіним сигнальниками частіше за інших. Справді, разом вони в очах не лише простих міщан, а й навіть поліцейських та жандармів виглядали милою парою, кожен із яких пасує іншому. Загалом не визнаючи світських нарядів, Фаїна все ж таки вміла не просто підібрати їх собі зі смаком, а й носити все це. Ще й дякувала Левіну: коли вони лишень починали, той, побачивши вираз обличчя напарниці при вигляді сукні, тут же порадив ставитись до цього, мов до маскарадного костюма. Навіть нагадав, що в кадетському корпусі, куди його намагався прилаштувати татусь, а матінка не заперечувала, він на різні маскаради перевдягався то в солдата наполеонівської армії, то у бурого ведмеда, то ще в якусь бутафорию.

Зараз вони вдавали парочку, котра зустрілася перед електричним ілюзіоном[14 – «Ілюзіон», «електричний театр», «електричний ілюзіон», «електротئاتр» – назви тогочасного кінотеатру.] «Люкс», що на розі Хрещатика й Прорізної, і тепер шляхетно гуляє Володимирською в очікуванні наступного сеансу. Так робила безліч київських парочок. Тим більше що зараз у «Люксі» давали «Кочубея в темниці», [15 – «Кочубей в темниці» – німий фільм (або ж «фільма»), створений у київському фотоательє на Хрещатику. Розповідає про останні дні з життя наказного гетьмана Василя Кочубея, котрий за велінням царя Петра I був засуджений на смерть і чекав вироку в казематі київської фортеці. Ролі виконували актори київських театрів. Цей популярний сюжет згодом втілювали на екрані кілька разів. Вважається першим зразком саме українського художнього кіно.] на цю першу зняту в Києві фільму міщани валом валили.

Зрештою, навіть якщо вони не чекають сеансу, а просто гуляють Володимирською, від Оперного до Софії, навряд чи привертатимуть спеціальну увагу. Він – охайний молодик у тужурці інженера шляхів сполучення та форменому кашкеті. Його супутниця – чорнявка з модним у цьому сезоні начосом, у вдягнутому прямо капелюшку з не дуже широкими, знову ж таки по моді з французьких журналів, крисами та в сукні, до якої капелюшок цей не дуже пасує. Втім, виглядають обое акуратно, але – скромно. Мабуть, не так давно почали зустрічатися, бо дама тримається хоч і поруч із кавалером, та все ж зберігає невеличку відстань.

Одне слово, нічого підозрілого. Фаїна та Левін схожі на всіх інших, хто прогулюється в неділю центральною частиною губернської столиці.

Тут, на перехресті Володимирської, Прорізної та Ярославового Валу, місце для сигнальників вибрано дуже зручне. Можна було одночасно контролювати рух в обидва боки й стежити за перетином вулиць – саме там дуже скоро все й повинно було статися.

Група вже взяла під контроль периметр. Трохи далі за перехрестям стояла запряжена коляска з піднятим верхом. На козлах примостився Вольф, час від часу ліниво пояснюючи цікавим, що він нікуди не іде, чекає наймача за його наказом. На протилежному боці прогулювався Малюта, маючи завдання відрізати приреченому шлях до відступу, коли раптом у Гірша щось не вийде. Бомби мали при собі обое, третю тримав біля себе Вольф, сигнальників озброїли револьверами. Та почати все одно мав Штерн, мета ж Вольфа з Гіршем та Левіна з Фаїною – забезпечити прикриття й відступ.

План відходу успішно втілювався вже кілька разів. Ідею видала саме Фаїна. Усе було просто й діяло поки що безвідмовно. Щойно метальники вступали в дію, гриміли вибухи й починалася паніка, молода, пристойно вдягнена жінка голосно, на всю силу легенів, волила, вдаючи неабиякий переляк, падала на бруківку, її супутник репетував: «Убили! Убили! Жінку вбили!» – це завжди відволікало цікавих, водночас жахаючи їх, створювало паніку, заважало працювати городовим, жандармам та агентам у цивільному, котрі часто крутилися довкола чергової їхньої цілі. Усе тривало недовго, Фаїна чудово навчилася зомлівати й приходити до тями, та навіть декількох секунд фори вистачало, аби метальники розбіглися, порснувши вуличними горобцями врзнобіч. Сама ж Фаїна та її супутник, найчастіше – Левін, втрачали після її повернення до тями всякий інтерес із боку поліції та жандармів. Тож могли вільно забиратися з місця пригоди.

Сьогодні планувалося діяти за вже знайомою, не раз відпрацьованою схемою.

Витягнувши з кишені срібний годинник на ланцюжку, Левін відкрив кришку, перевіряв час, клацнув пальцями – жест, який драгував молоду жінку весь час, скільки вони знайомі.

– Штерн запізнюється, – промовив неголосно.

– Нормально, – так само неголосно заспокоїла Фаїна, скосивши погляд на циферблат. – Запас є.

– На нього не схоже, – заперечив Левін.

Довелося погоджуватися. Це справді так – у питанні часу їхній керівник був дуже прискіпливим, вивіряв свої дії та дії інших буквально по секундах і вимагав, аби цього дотримувалися неухильно. Загалом, коли починався будь-який, навіть невеличкий часовий збій, це вже саме по собі означало: щось сталося, йде не так і мусило без зайвих попереджень насторожувати інших.

Фаїні все ж таки кортіло відповісти Левіну. Точніше – не хотілося мовчати. Аж ураз погляд, ковзаючи тим часом довкола, зачепився за знайому високу постать, яка рухалася вгору по Фундуклеївській.[16 – Фундуклеївська – нині вулиця Богдана Хмельницького, на той час носила ім'я київського губернатора Івана Фундуклея (1804–1880).] Звідти його й чекали, побачили, коли повз прогуркотів трамвай.

– Левін...

– Я. Що?

– Квіти.

– Тобто?

– Купи мені квіти, – сказала Фаїна, намагаючись зберігати спокій, і все ж таки не втрималася, відповіла, не міняючи тону: – Шлемазл.

До Левіна дійшло швидко. Та він і тут не стримався від звичного для себе блазнювання. Стукнув себе по лобі спершу двома пальцями, так, ніби швидко тиснув на клавіші рояля, потім легенько ляснув усією долонею, картинно

торкнувся губами руки супутниці й поспішив до дівчини, з вигляду – сільської, у білому фартусі й хустці, що продавала невеличкі букетики з кошика.

Розмістилася вона поруч із Оперою, майже посередині шляху. Поруч із квіткаркою саме товкся худорлявий студент із великою коробкою цукерок під пахвою – явно йшов на побачення й прицінювався до букетів. Утім, купувати не поспішав: чи то квіти не подобалися, чи витратив останні копійки на шоколад.

Левін рішуче відсторонив студента. Той явно вирішив, що впевнений у собі залізничник проганяє його, втягнув голову в плечі, краще примостив під рукою коробку й подріботів нагору. Хай думає, як собі хоче. Не торгуючись, навіть не особливо перебираючи, Левін заплатив, узяв перший-ліпший букет, простягнув Фаїні. Та, як усяка дівчина на її місці, зробила кніксен, прийнявши знак уваги із вдячністю.

Зі свого місця обом було видно – Штерн саме завернув на Володимирську, посунув протилежним боком вулиці, помітив їх, зупинився, витягнув із кишені пальта пачку цигарок, стукнув гільзою об кришку, поклав пачку назад, витягнув сірники, закурив. Тоді поправив піднятий комір, рушив далі, в бік Софіївської площі, не озираючись на ходу.

Левін із Фаїною презирнулися.

Квіткарка стояла на цьому місці не щодня, але в суботу та неділю – постійно. Городові її не ганяли. Видно, влаштувалася біля хлібного місця, поруч із Оперою, досить давно. Домовившись із усіма, з ким слід домовлятися в таких випадках.

Купити в неї букетик – невинна справа, зовсім не викличе ні в кого підозр.

Але якщо Левін купував у неї квіти й дарував Фаїні – для решти бойовиків це був сигнал провалу та згортання акції.

Сигнальники ж отримали такий знак від самого Штерна.

Піднятий комір – «хвіст».

Закурена цигарка – він поведе шпигів за собою, інші знають, як треба діяти.

Як би тепер букета позбутися? Адже Фаїна не любила квітів...

3

Часу на прийняття рішень не лишалось.

Проте він і не був потрібен. Кожного разу, плануючи чергову акцію, Штерн передбачав можливість її скасування та перенесення через обставини, котрі

виникали незалежно від дій групи та ставили все під загрозу. І Фаїна, і Левін досить швидко вчепили філерів у натовпі. Він нарахував двох, вона – чотирьох, чоловік не сперечався: тут краще уявляти ворога сильнішим, ніж недооцінити розстановку сил.

Обое зараз думали майже однаково. Якби на місці Штерна опинився хтось інший, досить було просто при нагоді викинути подалі зброю. Потім хай затримують, якщо хочуть. За свої документи кожен був спокійний, партійна канцелярія поки збоїв не давала, виправляла, можна сказати, справжні папери. Але Штерн, особливо небезпечний терорист, каторжник, що втік і знаходиться у розшуку, так легко не відбувся б. Його ведуть, не затримуючи, напевне, лише через бажання дізнатися, куди він іде й на кого виведе. Якщо ж філери розгадають його маневри, засюрчить поліцейський свисток, і керівнику бойового загону доведеться прориватися зі зброєю в руках. Чи вдасться це? Ніхто не може сказати точно...

Через те, згідно із наперед відпрацьованим планом, Левін та Фаїна рушили Володимирською, на перетин вулиць, просто до коляски, на віжках якої чекав заgrimований за улюбленою акторською звичкою Вольф.

Побачивши зі свого місця сигнал тривоги, у той же бік рушив незграбний велетенський Малюта. Щоправда, таким собі неповоротким слоном він здавався лише стороннім. Ті ж, хто знав цього колишнього зломщика, якого Штерн на вернувшись до лав соціалістів-революціонерів на пересилці в Красноярському централі, [17 – Красноярський централ – одна з найбільших пересильних каторжних тюрем у Російській імперії, знаходилася в російському місті Красноярськ.] не радили б модним нині спортсменам змагатися з кремезним мужиком на швидкість реакції.

З найближчого двору вже виходив Гірш – мав отримати інший сигнал та рухатися до коляски, щойно з'явиться приречений. Бомби цей колишній гірничий інженер, знавець підривних робіт із промислової Юзівки, [18 – Юзівка – перша (до 1924 р.) назва сучасного Донецька.] робив сам, та, на відміну від більшості піротехніків, завжди ходив на акції разом з усіма: якщо в когось, навіть у Штерна, з якоїсь причини пекельна суміш не вибухне, те, що тримав при собі Гірш, спрацює завжди, безвідмовно.

Тепер перед бойовим загonom стояло просте завдання – перехопити свого керівника, відбивши від нього філерів.

Бойовики знали, куди саме збирається вивести свій небажаний ескорт Штерн. Вони скоротять відстань дворами, влаштують засідку. Вийшовши просто на них, керівник першим кине на ближчого шпига. Інші тут же виявлять себе, вступлять у гру.

Нападу фараони не чекають, розстріляти та навіть закидати їх бомбами – пара дрібниць, звична та знайома справа. Гірш і Левін мали досвід вуличних боїв. Перший – у Москві, був одним із тих, хто закидав бомбами спрямованих на підмогу жандармським кіннотникам військових кавалеристів знаменитого Семенівського полку. [19 – Лейб-гвардії Семенівський полк – одна з найстаріших військових частин Російської імперії. У грудні 1905 року гвардійці-семенівці брали участь у придушенні збройного повстання у Москві.] Другий – в Одесі, коли минулої осені разом із анархістами на замовлення партії есерів брав участь у кількох гучних ексах, [20 – Екс –

від «експропріація», збройне пограбування, одне з головних джерел фінансування терористичного та революційного рухів у Російській імперії.] потрусивши як слід чи не всі великі одеські банки.

До своєї групи Штерн підібрав надійних та перевірених людей. Фаїна навіть потай від інших пишалася, що керівник вважає і її перевіреним бійцем. Хоча бомб їй поки що не довіряв, та все ще попереду, недарма вона гартувала силу своїх, колись таких тендітних, ручок...

Ні, жоден із бойовиків не сумнівався в успіху спроби відбити старшого. Вони спокійно налаштувалися на новий план. Але все ж таки занепокоїлися, побачивши, як саме в цей час з боку Ярославового Валу заокотів прикметний екіпаж, котрий вони чекали тут уже годину.

Генерал-майор Євсеев, суддя військово-окружного суду.

За його вироком у вересні повісили двох членів бойової організації, ще трьох відправили на довічну каторгу. Газети широко висвітлювали цей процес. Його високоблагородіє пан Євсеев просто в залі суду повідомив, скільки разів йому погрожували знахабнілі терористи, вимагаючи якщо не виправдати їхніх товаришів, то принаймні пом'якшити вирок. Не допустивши, зокрема, смертної кари.

«Після таких зухвалих погроз я готовий відправити на шибеницю всіх! – виступав у залі суду генерал-майор. – Але в Російській імперії все ж таки є закон. Його буква вимагає карати на смерть тих, чиї страшні злочини того варті. І не підсмикувати на мотузку всіх гуртом лише тому, що я, суддя, вірнопідданий і патріот, наділений правом судити й оголошувати вирoki, вважаю: тільки так можна викоринити цю заразу терору! Погляньте довкола: кров ллється всюди! Ллється вже не перший рік! Нині вбивають мало не щодня, і безкарний терор лише збільшує ряди героїв! Ця кров – на совісті так званих кадетів і так званих соціалістів-революціонерів! І ми повинні це знати й розуміти! Та закон є закон. І саме він не дозволяє оголошувати всім цим злочинцям смертні вирoki! Бо я відповідаю за свої слова та дії, я служу закону! Навіть якщо це не зовсім подобається радикально налаштованим підданам Його Імператорської Величності!»

«Пожаліти – означає приректи людей на вічну каторгу», – сказав тоді Штерн, недобре посміхаючись, і додав при цьому: аби йому справді погрожували, сатрап давно був би вже мертвий. Ці слова вирішили долю судді. Левін протягом трьох наступних тижнів через гарненьку простушку – генеральську покоївку – дізнався, куди і в який час суддя виїздить у неділю. Звичок своїх цей консерватор не міняв. Улаштувати засідку й виконати свій партійний вирок царському катові тепер лишалося справою техніки.

– Чорт, – процідив Левін крізь зуби, враз зупиняючись. – От чорт... Чому...

Фаїна непомітно для інших стукнула його кулачком у спину, цілячись між ребрами.

– Не стій, іди вперед. Усе скінчено.

– Нічого не все, – цідив далі Левін. – Ми не можемо його так пропустити, Фаню.

– Справді? Давно ти щось вирішуєш у групі?

– Ти теж не вирішуєш нічого, – парирував Левін, відсторонюючись від неї.

Тим часом екіпаж помітили інші. Пожвавішав Вольф, перебираючи віжки й нервово озираючись. Зупинився Гірш, насунув картуза на очі Малюта.

– Стояти, – одними губами мовила Фаїна. – Левін, ми не робимо дурниць. Наступного разу. Це почекає.

– Нічого не почекає, – відмахнувся Левін. – Зробимо зараз – тільки краще.

Екіпаж минув перехрестя, завернув праворуч, рушив у бік Бібіковського бульвару.

Кілька солідно вдягнених перехожих привіталися з пасажирами, дехто з чоловіків навіть зняв капелюха. Тут, у центрі Києва, всякий, особливо – особа рангу генерал-майора Євсеева, практично завжди міг зустріти й зустрічав із десятків, як не більше, знайомих. До того ж генеральський екіпаж у місті добре знали.

Тепер Левін, Малюта й Гірш уже обмінювалися поглядами й жестами, не особливо криючись. Якщо придивитися уважно, цю трійцю, яка напевне щось замишляє, виявити було б нескладно. Це зовсім перестало подобатися Фаїні: адже ще мить – і на них неодмінно зверне увагу городовий, котрий виструнчився перед екіпажем, випнувши груди вперед, і завмер із високо піднесеною головою і з рукою біля козирка.

– Йдемо, – швидко, не приховуючи тривоги, мовила Фаїна. – Левін, це наказ, ми йдемо звідси геть.

– Чий наказ? – Тонкі брови Левіна від подиву стрибнули вгору. – Ти давно наказуєш тут?

– Штерна. Наказ Штерна...

– Чим ми зашкодимо Штерну? – тут же відбив Левін, тоді зачастив: – Слухай мене, слухай, слухай... Ми час на це витратили, зараз генерал іде просто до нас. Полетять бомби – почнеться хамішущер! Великий хамішущер, Фаню! Фараони, що пасуть Штерна, почують і кинуться сюди!

– Не кинуться!

– Чому?

– Почнуть його крутити. Відразу. Нас поруч не буде. Це ж Штерн, хіба ти забув? Левін, це – Штерн!

Говорячи так, Фаїна розвернула товариша до себе, сіпнувши за плече, намагалася дивитися йому в лице. Та погляд самого Левіна судомно блукав вулицею, його ніби лихоманило, тіло ж навіть почало ледь тіпати.

Простеживши за цим поглядом, Фаїна відчула: всередині враз похололо.

Малюта й Гірш тепер наблизилися, зменшивши периметр, знаходилися від них досить близько. Хоч виразів їхніх облич вона не бачила, поведінка обох не лишала сумнівів: вони готові діяти, виконати будь-який наказ. Левін, у свою чергу, збирався цей наказ віддати. Беручи на себе всю повноту відповідальності – і ймовірно лишаючи Штерна філерам. Навіть якщо всі бомби зараз влучать у ціль і суддя, тобто кат Євсеев, отримає заслужене, навіть якщо вони самі після цього зможуть організовано відійти й зникнути, керівник групи, обкладений шпигами, матиме для цього менше можливостей.

Значно менше.

– Не можна. – У голосі Фаїни звучав уже неприхований відчай. – Левін... товариші... Товаришу Левін, так не можна. Наказ був зовсім інший...

– Накази виконуєш ти, Фаню. – Говорячи, Левін уже не дивився на неї, рука стискала в кишені тужурки револьвер із зведеним курком. – Обстановка міняється. За такими правилами ведуться всі бойові дії: роби так, як вимагають обставини.

– Глузд...

– Обставини! – відрізав Левін.

Лише тепер Фаїна зрозуміла: утримати інших від зухвалих, сміливих, але безглуздих з огляду на становище Штерна дій уже не зможе ніхто й ніщо.

4

Екіпаж уже порівнявся з ними.

Малюта швидко спускався, ступаючи широко й намагаючись обігнати його, аби жбурнути свою бомбу під колеса. В усякому разі, Фаїна серцем відчула – зараз буде так, і все полетить шкереберть.

– Він не сам, – спробувала вона хоч якось стримати бойовиків.

– Яке мені діло, хто там поруч із ним, – відмахнувся Левін. – Там не жінки з дітьми, просто товстун у мундирі. Жаба.

Будь на місці огрядного чоловіка, котрий сидів поруч із Євсеевим, жінки, діти або навіть ті й інші, така обставина навряд чи зупинила б Левіна. Хто-хто, а Фаїна знала це добре. Так само розуміла: ані Малюті, ані Гіршеві, чого там – навіть самому Штернові – подібна перешкода не стала б на заваді.

Сама не будучи останнім часом надмірно сентиментальною й чутливою, Фаїна, на відміну від бойових соратників, таки уявляла собі межу, яку вона ще не готова була перейти. До остаточної перемоги світової революції вона не збиралася мати дітей, проте до чужих ставилася без злості. Вважала: кожна

дитина невинна і має шанс стати кращою, ніж її батьки. Такою вважала себе, рішуче порвавши зі своєю, як гадала, реакційною та віропідданською родиною, де вважалося почесним вішати на стіну не лише портрет царя, а й картини із зображенням членів імператорських фамілій. Батько пояснював: це так вони вдячні за те, що суспільство не відторгнуло їх, ви хрещених євреїв, дозволило обіймати високі посади, мати пристойну репутацію й бути прийнятими та бажаними у вищому товаристві.

Ні, таке не для неї. Діти мають шанс.

– Левін, останній раз прошу...

– Пильнуй вулицю, – перервав її той. – Як почнеться – кричи й падай. Хай дивляться на тебе, більше істерики, Фаню.

– Левін...

– Все!

Малюта, порівнявшись із екіпажем, ступив крок із тротуару на вуличну бруківку.

Те, що сталося далі, пояснити не зміг ніхто.

Майже водночас із Малютою на бруківку вийшов і рішуче посунув наперейми екіпажу нічим особливим не примітний молодий чоловік у старій шинелі без погонів. Звідки він узявся – не помітив ніхто з бойовиків, і згодом Фаїна картала себе за втрату пильності. Хоча навіть якби стежила за вулицею старанно, все одно молодик у шинелі та окулярах не привернув би її уваги.

Візник, що правив екіпажем, угледів хлопця надто пізно – складалося враження, що той зараз хоче кинутися під кінські копита від нещасної любові. Натягнувши віжки, він махнув канчуком, рывкнув мало не на всю округу:

– Тпру-у-у-у! Куди ти лізеш, сучий сину! Ось я тебе!

Майнув у повітрі канчук.

Молодик ступив крок убік, виставив перед собою руку – лиш тепер Фаїна розгледіла дуло.

Стріляв він не в людей.

Три постріли, один за одним, призначалися коневі. Тварина не заіржала – здавалося, зовсім по-людськи зойкнула від несподіванки й болю, здибилася й одразу завалилася на бік, від чого запряжений екіпаж почав хитатися.

Наступної миті з протилежного боку, блискавкою майнувши повз Фаїну та Левіна, на бруківку вискочив студент, той самий, худорлявий, із коробкою шоколаду.

Широкий замах, мить – і брунатного кольору пакунок полетів просто під колеса. Студент устиг зробити два широких стрибки, як посеред Володимирської пролунав вибух.

Але за мить до того Фаїна з Левіним, що стояли до несподіваного метальника найближче й не зводили з нього очей, вхопили те, що навряд чи кинулося в очі звичайним перехожим.

Збираючись жбурнути свою коробку під екіпаж, студент рухався швидко, проте не надто зграбно. В останній момент нога підвернулася, він поточився, втратив рівновагу, намагався її втримати – і водночас не збирався більше зволікати з кидком. Тому не вийшло так, як гадалося: бомба не просто не долетіла до цілі, вона стукнулася об каміння бруківки праворуч від лівого заднього колеса. Вибух пролунав – та не зашкодив ані екіпажу, ані тим більше – його пасажирам.

Студент же – чи бойовик, перебраний студентом, – не бачив цього. Він уже мчав назад, пригнувшись, втягнувши голову в плечі й кумедно навіть із огляду на критичну ситуацію загрибаючи руками повітря. Левін рвонув було за ним. Сам поки не знаючи, для чого: дізнатися, хто він такий і чие завдання виконує, жбурляючи бомбу в царського сатрапа, на якого група Штерна полює майже місяць, врятувати від переслідування чи затримати, вдавши із себе слухняного громадянина. Зупинила Фаїна, схопивши під руку й міцно стиснувши лікоть.

– Туди! – видихнула вона, кивнувши на бруківку.

Дія там справді розгорталася повним ходом. Над вулицею зависнув суцільний крик, воедино злилися жіночі крики, чоловічі прокльони, дитячий вереск і груба лайка. Люди заметушилися, бажаючи врятуватися, та не знаючи напевне, звідки полетить наступна бомба, кому вона буде призначена і, головне, хто з очевидців може стати випадковою жертвою. Здавалося, в цьому Содомі спокій зберігають лише залізничник зі своєю дамою – так, ніби для обох подібне дійство було звичним, частиною повсякдення, чимось побутовим, таким, що не має значення й не викликає жодних емоцій. Якби поруч опинився досвідчений поліцейський агент, подібна поведінка парочки, котра знаходилася в максимальній близькості до місця нападу, напевне викликала б у нього підозру. Але зараз навіть тертому філерові було не до того, аби зиркати візнобіч.

Бо візник екіпажа, намагаючись втриматися, міцно, мертвою хваткою вчепився у натягнуті віжки, немов збираючись не дати впасти застреленому коневі. А тим часом Євсеев та його супутник, прозваний Левіним жабою в мундирі, вже поспіхом вибиралися назовні. Фаїні мимоволі стало шкода: ким би вони не були, ці зухвальці, але доручати таку важливу річ, як метання, зеленому юнакові, котрий явно не мав належного досвіду, – значило від самого початку провалити всю справу. Щось непереборне, нестримне штовхнуло її до бровки тротуару – виникло гостре бажання завершити справу за очевидних дилетантів.

Її випередили.

Стрілець у круглих окулярах нікуди не збирався йти. Він стояв на іншому боці вулиці, стежив за розвитком подій, котрим сам же дав старт, із дивною

з огляду на момент, якоюсь зовсім дитячою цікавістю. А коли побачив, що бомба не долетіла й ціль неушкоджена, виставив руку з револьвером уперед, не звертаючи уваги на кипіння довкола себе.

Зробив крок, другий, ступив на бруківку. Але рухався не на генерал-майора Євсеева, котрий, побачивши вірну смерть за кілька кроків від себе, незграбно й негарно присів, завалюючись при цьому на бік та безглуздо закриваючись руками, так, ніби це могло врятувати від пострілу впритул. Молодик проминув його, обігнув екіпаж з тилу. Товариш Євсеева вибіг просто на нього. Бойовик завмер на мить, поставивши ноги на ширину плечей. Дуло дивилося просто на товстуна.

Постріл.

Відразу ж – другий.

Обидва в голову. Руки товстуна смикнулися, інстинктивно закриваючи лице. Так він і впав на брук – лицем униз, тримаючи руки перед собою.

Суддя військово-окружного суду бойовика в окулярах зовсім не цікавив. Настільки, що він дозволив генерал-майорові лишатися позад себе без страху, що той почне опиратися чи намагатися затримати його. Євсееву теж було не до стрільця: він рачкував, ховаючись від можливого нападу й боячись стати наступною мішенню.

Тим часом звідкілясь збоку підбіг ще один озброєний чоловік, молодий, з густими вусами, в піджаку, одягненому не зовсім по жовтневій погоді, хоч справжні осінні холоди до Київської губернії ще не прийшли.

Гудзики не застебнуті, поли розчехнуті.

Під піджаком – вишита сорочка, заправлена в штани.

Дуло з кишені піджака тягнув на ходу, першу кулю послав у неживе вже тіло товстуна, другу – вгору, піднісши руку високо. Так само вгору пальнув очкастий, водночас витягнувши з кишені та жбурнувши вгору з десятка білих аркушів. А коли перехожі, збуривши нову хвилю лементу, кинулися врозтіч, бойовики, не випускаючи зброї з рук, так само розбіглися.

Вчасно.

Аж тепер з боку Фундуклеївської та з-за рогу, з боку Прорізної, мчали городові, поправляючи на бігу свої «оселедці», [21 – «Оселедці» – побутова назва великих шабел, якими були озброєні поліцейські, носилися на боку, заважали при бігу та швидкій ході.] що били по ікрах, наввипередки з ними – агенти в цивільному, котрі вже не ховалися, витягували на бігу револьвери, фальшивими соловейками засюрчали свистки. Перехожі, що сахалися врізнобіч, заважали погоні – плуталися під ногами, коли поліцейські чи перевдягнені жандарми натикалися на них, кричали, починали штовхатися та навіть битися: жіночі кулачки молотили по плечах, грудях, збивали кашкети, картузи та капелюхи з голів.

У всьому цьому гармидері худий студент, з якого Фаїна не спускала очей, явно розгубився. З чого вона вкотре за дуже короткий час переконалася:

новачок, порошу не нюхав, і раз його взяли з собою, та ще й довірили жбурляти бомбу, значить, зовсім кепські в цієї невідомої й зухвалої групи справи, ох кепські, бракує людей – але молодці, ох які молодці...

– Левін, – промовила вона коротко, кивнула на юнака, тут же зробила жест, помітний та зрозумілий лише Вольфу.

Із запізненням на якусь коротку мить Левін кивнув – так, ім час вибиратися звідси, нема чого ловити на розі Хрещатика й Прорізної. Коляска, якою правив Вольф, рушила вниз, розлякуючи й без того настрашених перехожих, комусь не в міру нахабному візниця дав канчука, аби знали: не бути їм пасажирами. Левін, швидко роззирнувшись, зробив крок назустріч колясці. Та Фаїна раптом здивувала – пустивши лікоть товариша, стрімко розітнула галасливий натовп, наздогнала студента, сіпнула за плече. Той здригнувся, повернувся, заніс для удару руку. Їхні погляди зустрілися. Його очі відбивали не переляк і не розгубленість, інше, чого вона не могла й не мала часу прочитати.

– Туди! – крикнула, показуючи на коляску рукою.

Студент зрозумів, спритно скочив у криту коляску. Вольф спробував приголубити канчуком і його, та вгледів поруч Фаїну, стримався. Коли вона теж пірнула всередину, а слідом за нею вже підбігав Левін, жестом зупинила товариша, виплюнувши в спину візниці різке й коротке:

– Жени!

Зціпивши зуби, Левін розвернувся й змішався з переляканим натовпом. Герш та Малюта зробили це раніше.

Фаїна вже не зважала на них. Розвернулася до врятованого всім корпусом, наштотхнула на револьверне дуло, виставлене вперед. Перехопило подих, бо враз чітко намалювалося: ось так, у кількох сантиметрах від націленого просто в лице дула, опинилася чи не вперше за час підпільної бойової роботи. Разом із видихом вирвалося:

– Ти хто?

– Полтава, – почулася коротка відповідь, студент видушив це слово із себе, спробував відсунутися ще далі, хоча вже не мав куди.

– Тихо, – промовила Фаїна, не зводячи очей з револьвера, хоча дуже хотіла розгледіти його обличчя, повторила: – Тихо. Сиди тихо. Опуст.

Полтава промовчав, та зброї не забрав. Лиш час від часу глядів через її плече, дивлячись, куди їх везе рятівна коляска і де він тепер. Кінь тим часом рисив Володимирською, звідти завернув на Бібіковський бульвар, і далі коляска рушила до Миколаївського парку. [22 – Миколаївський парк – був названий на честь царя Миколи I. Нині – парк Шевченка.] Весь цей час хлопець мовчав, але, схоже, починав потроху опановувати себе: озброєна рука поволі опускалася. Та коли парк проминули, сховав зброю, витягнувши щось із кишені, кинув собі під ноги, сказав:

– Я тебе знайду, – і враз вискочив на ходу, миттю загубившись у дворах.

Фаїна навіть не встигла провести несподіваного знайомого поглядом. Тож нічого не лишалось, як підняти складений навпіл білий аркуш із надрукованими літерами.

Листівка. Чи прокламація.

Пробігла поглядом. Знизала плечима, сховала за корсаж, підштовхнула Вольфа.

– Давай, давай, часу нема.

Єдине, що гріло зараз: Штерн напевне втік, скориставшись панікою. Як не крути, все повернулося, як Левін хотів.

Підкови цокали по бруківці.

Розділ другий

1

Київ, жовтень 1907 року

Вулиця Бульварно-Кудрявська, [23 – Бульварно-Кудрявська вулиця – тепер носить ім'я одного з активних більшовицьких діячів Вацлава Воровського.] Охоронне відділення

Прикрий він, цей генерал Василь Новицький. [24 – Новицький Василь Дементійович (1837–1907) – генерал-лейтенант Окремого корпусу жандармів, від 1878 року – начальник Київського губернського жандармського управління. 1903 року подав у відставку після замаху на його життя, помер на посаді Одеського міського голови.] Але правий був, старий сучий син...

Керував Київською охранкою підполковник Кулябко не так давно. Посадою завдячував своєму попередникові, своякові, чоловікові своєї сестри Олександру Спиридовичу. [25 – Спиридович Олександр Іванович (1873–1952) – генерал-майор корпусу жандармів, у 1903–1905 роках – начальник Київського охоронного відділення, був одним з керівників охорони імператорського палацу.] А петербурзького ставленика старий служака Новицький не жалував. Та чого вже там – ставився відверто вороже. Звісно, таке сприйняття перекинулося на самого Кулябка. Хоча, здавалося б, призначення, як водиться, зроблене із самої столиці, сам Новицький тим же шляхом ішов. Родовитий, коріння на Псковщині, до Південно-Західного краю майже ніколи стосунку не мав, такий же жандармський чиновник, теж колись у Києві був чужим. І ти глянь – усякого після себе варягом вважає...

На той час, коли в Києві відкрили спеціальне Охоронне відділення, Василь Дементійович Новицький готувався урочисто відзначити особистий ювілей: чверть століття, як він очолював губернське жандармське управління. Двадцять п'ять років вірної та відданої служби государю на Південному заході імперії – не жарти. Як чув Кулябко від дядьків на Євбазі, [26 – Єврейський базар (Євбаз) – побутова назва Галицького базару, розташованого на Галицькій площі, нині – площа Перемоги. Дав назву цілому району.] то вам, хлопці, не баран чхнув.

Правда, спершу, коли із Петербурга надійшло розпорядження про виділення політичного розшуку в окрему службу зі своїм окремим керівництвом, генерал Новицький не бурчав, не нарікав. Усе тече, все міняється. Бісові баламути розперезалися, на голови вилазять, життя від них нема. Тож що ширше буде наступ на них, то краще для спокою імперії. Генерал навіть якимось згадав у цьому зв'язку приклад тевтонських легіонерів: сунути на ворога «свинєю», клином. Раз є наказ створити відділення охоранки в Києві – значить, треба виконувати. Навіть начальника призначив зі своїх, вірного йому жандармського офіцера.

Контри ж почалися, коли цього призначення швидко замінив ротмістр Олександр Спиридович. Відразу поповнивши перелік особистих ворогів головного жандарма Київської губернії.

Воно й зрозуміло.

Одне діло, коли призначаєш на такі посади своїх, у яких упевнений, що не почнуть діяти через генеральську голову, відчувши смак свободи дій. І зовсім інша справа, коли призначений із Петербурга жандармський ротмістр – лише ротмістр! – може собі дозволити навіть не завжди узгоджувати власні рішення та заходи із ним, жандармським генералом, просто ставити його превосходительство до відома.

Новий начальник Київського охоронного відділення майже від першого дня на посаді почав діяти саме так. Оливи до вогню підлило фантастичне кар'єрне зростання Спиридовича: до полковника ротмістр дострибнув буквально за кілька місяців, блискуче організувавши арешт терориста Гершуні, [27 – Гершуні Григорій (Герш-Ісаак) Андрійович (1870–1908) – терорист, один із засновників та керівників Бойової організації партії соціалістів-революціонерів (есерів). Учився в Київському університеті. Тоді ж уперше був заарештований за терористичну діяльність. Арешт Гершуні 1903 року в Києві став першим серйозним успіхом новоствореного Київського охоронного відділення.] якого кілька років безуспішно ловили кращі поліцейські сили імперії. Те, що Гершуні замінили шибеницю на довічну каторгу, і він минулого року втік з Акатую [28 – Акатуй – Акатуйська каторжна тюрма, існувала в с. Акатуй Нерчинського гірського округу з 1832-го по 1917 рік.] – не до сміху, панове, – в діжі з кислєю капустою, вже не його, Спиридовича, клопіт. Але саме після «справи Гершуні» вчорашній ротмістр, а тепер – новоспечений полковник, почав викликати в генерала Новицького чим далі більшу неприязнь. Відповідне ставлення головного жандарма Київської губернії поширилося й на всю місцеву охоранку.

Щоправда, Микола Кулябко після свого призначення постійно згадував одну розповідь свояка. Тоді жандармські офіцери, вибравшись на природу в

цивільному, скинули піджаки та, лишившись у жилетках і канотье, каталися на човні Дніпром, поки дами щебетали на березі в альтанці. Веслував Микола Миколайович, а Олександр Іванович оповів, як прийняв на початку 1903 року Київське охоронне відділення.

Усю агентурну мережу, казав полковник, не приховуючи іронії, становили двоє студентів та один робітник-залізничник. Причому жоден із трійці не мав не лише виходів на підпільні терористичні групи – усі вони, як з'ясувалося під час особистої бесіди, не сповідували взагалі ніяких політичних переконань. Ставленник генерала Новицького випишував ім з фонду чималі суми казенних грошей. А ті, аж пітніючи від старання, писали рапорти, котрі при бажанні можна було б перетворити на авантюрний роман, аби все це не було так нудно й одноманітно.

Причому, як потім спеціально з'ясував при першій же нагоді новий начальник Охоронного, за протекцією особисто міністра фінансів Сергія Юлійовича Вітте на утримання цієї так званої агентури генерал Новицький отримував десять тисяч рублів щороку. Тим же, як назвав їх Спиридович, трьом мушкетерам ішла у кращому випадку половина, і навіть цього забагато.

– Уяви, Миколо, – говорив він, сидючи на носі човна, поки Кулябко старанно веслував. – Уяви собі на секундочку сейф, по самий дах натоптаний листами! Конверти не розірвані, пошта не перлюстрована! Ото канцелярія працює, скажеш, ні? Та і в самій канцелярії, – посміхнувся криво, – трое чиновників, між собою не говорять, бо у сварці, а один узагалі, – Олександр Іванович зробив страшні очі, – таємний содоміт.

Кулябко тоді старанно зобразив здивування.

– Содоміт?!

– Той ще паскудник, – кивнув Спиридович. – Одружений, сучий син, трое дітей, дівчатка. Примудрився стільки настругати, а сам... тьфу! – Говорючи так, свояк перехрестився. – Коротше кажучи, ні в що це відділення не ставив Василь Дементійович. Хоча, до його честі, політичний розшук у губернії таки налагодив. Тримав усе в руках, просто ділитися не хотів.

– Звісно, – погодився Кулябко, старанно підтримуючи розмову. – Для чого старому розпорошувати департамент. Усе контролював, нічого й нікого зайвого не треба. Ти ж, Сашо, дійсно конкуренція.

Так і було, аж поки, як нагадав собі зараз Микола Миколайович, не втрутився випадок, котрий за певного бажання можна було б назвати щасливим. Щоправда, після такого визначення слід сходити до церкви, відмолити грішну думку й поставити товсту свічку. Адже негоже вважати посмішкою примхливої Фортуни ситуацію, що мало не призвела до смерті.

Почалося все з нахабного та відвертого блазнювання. Вітаючи генерала Новицького з чвертьвіковим ювілеєм на посаді головного жандарма Києва, місцеві більшовики випустили спеціальну прокламацію, де розсипалися в подяках за те, що жандармське управління дозволяє ім, революціонерам, спокійно працювати й безпечно жити. Увінчали свою сатиру побажанням: «Многая літа, благая літа!» Гніву Василя Дементійовича не було меж, адже аналогічний адрес нахабні більшовики відправили в Петербург, до

поліцейського департаменту, і звідти обурена відповідь у Київ не забарилася.

До того ж підпільники, самі того напевне не знаючи, потішили ще одного ворога Новицького – не когось там, а самого Михайла Драгомирова, генерал-губернатора Київського, Волинського та Подільського.

Той давно мав на головного жандарма зуб. Свого часу Василь Дементійович скаржився на Михайла Івановича цареві Олександрові Третьому, відзначаючи надмірне захоплення генерал-губернатора хмільними напоями та жіночим товариством. Тоді Драгомиров викрутився, після чого, коли все вляглося, при першій же зручній нагоді привселюдно повернувся до Новицького задом, розсунув фалди сурдута й закричав: «Шмагайте, ваше превосходительство, – винен, винен!» І ось тепер, після виступу так званих більшовиків, Драгомиров отримав проти давнього ворога вагомий козир.

Здавалося, до почесної на загал, але ганебної – по суті відставки Василя Дементійовича лишалося небагато часу, він і сам це відчував. Власне, таким тривожним дзвіночком вважав появу тоді ще ротмістра Спиридовича як начальника новоствореного Охоронного відділення. Отож розподілив ненависть між ним та генерал-губернатором, сам себе поставивши на завершенні кар'єри між двох вогнів. Хтозна, до чого догрався б начальник жандармерії, лютуючи від поступової втрати колишнього впливу, аби раптом не втрутився випадок, котрий, з одного боку, довів на практиці всю відзначену попередником Кулябка слабкість київської жандармерії в той час, але з іншого – врятував генерала Новицького від остаточної ганьби.

Заарештована охранкою есерівка Фрума Фрумкіна, міщанка з Мінська, [29 – Фрумкіна Фрума Мордухівна (1873–1907), за фахом – акушерка, активістка партії есерів. Відома неодноразовими замахами на життя жандармських офіцерів, скоєними в тюрмах. Повішена за вироком суду в Бутирській тюрмі. Друга, після Софії Перовської, жінка, страчена в Російській імперії за політичний тероризм.] спершу мало не застрелила самого полковника Спиридовича під час затримання, а потім – мало не перерізала горло начальнику київської жандармерії в його власному кабінеті.

Попросившись до нього на допит та бажаючи свідчити особисто Новицькому, терористка дуже потішила самолюбство Василя Дементійовича, котре на той момент зазнало надто сильного удару. Фрумкіна зажадала лишитися з генералом сам на сам, і коли її бажання виконали, зловила момент, кинулася на генерала, заскочила за спину, смикнула його голову вгору й полоснула ножом по сонній артерії. На щастя, Новицький усе ж таки не втратив сили та спритності, з нападницею впорався, але незабаром після цього замаху подав у відставку.

Це означало для охранки під керівництвом Спиридовича покращення становища: політичний розшук де-факто почав домінувати, хоча формально, згідно із діючим Статутом кримінального провадження, охоронні відділення залежали від жандармських управлінь. По суті ж, охранка отримала змогу брати до себе кращих, найздібніших із жандармерії та, що теж дуже важливо, суттєво збільшила для себе грошові надходження з державної скарбниці.

Ось таке господарство прийняв із подачі свояка підполковник Микола Кулябко.

Не маючи до того досвіду такої роботи, а найгостріші емоції отримуючи на іподромі, він за короткий час переконався: звісно, прикритим старим був генерал Новицький, який зараз губернаторствує в Одесі, – але й правду писав у листах на височайші імена!

Тиснув у своїх петиціях на те, що ось, мовляв, жандармські чини не місяцями й роками, а все своє життя, відтоді як присвятили себе службі, знаходяться на полі бою, на передовій. Отже, перебувають у воєнному стані. Якщо так, то після відставки жандармів слід прирівнювати до бойових офіцерів, ветеранів воєнних кампаній. Призначаючи відповідну пенсію та передбачаючи належні учасникам бойових дій пільги.

Хоча гріх старому служаці скаржитися на неналежне утримання й не відповідні до становища почесті, сперечатися з ним Кулябко не збирався. Адже, прийнявши Охоронне відділення, переконався на власні очі та на власній шкурі – правда, все правда. Кожен день мов на війні.

Нинішні вибухи на Володимирській – яскраве тому підтвердження. І не лише нинішні, це все раніше почалося. Таким раєм для бомбістів прийняв київський політичний розшук підполковник Кулябко.

Звісно, почався цей безлад не при ньому.

Здається, замаху тут готувалися чи не щодня, й рідкісний тиждень обходився без стрілянини та вибухів. Не завжди терористам вдавалося досягти мети, як-от у кінці минулого року, коли в одному з готелів на Подолі рвонуло – постраждала сама бомбістка, неповнолітня юдейка. Пригадуючи її доволі просте прізвище, Кулябко наморщив лоба, перетасував пам'ять – о, Каплан.[30 – Каплан Фанні Юхимівна (Фейга Хаїмівна Ройтблат, 1890–1918) – терористка, тяжіла до анархістів. Після невдалої спроби замаху в Києві частково втратила зір. Вільше відома своєю нібито причетністю до замаху на В. І. Леніна, у 1918 році була розстріляна.] Точно, така собі Фаня Каплан, донька вчителя з Волинської губернії. Сама винна, треба обережніше з «пекельними машинами», пошкодила собі очі, лишилася на половину сліпою. Утім, не це врятувало її від смертного вироку: гуманний, аж надто гуманний, на глибоке переконання Кулябка, військово-польовий суд узяв до уваги неповнолітній вік есерівки, вона отримала довічну каторгу. Між тим, на допитах визнала одразу – готувала замах не на когось там, на самого генерал-губернатора Сухомлинова, та ще й погрожувала, поранена та слабка: не вийшло того разу, значить, вийде наступного.

План очищення Києва від терористів підполковник Кулябко мав. Навіть узгодив його зі свояком, Спиридовичем, і вже почав перші кроки – дав команду створювати фальшиві бойові загони, аби приманювати діючі, витягуючи їх на світ божий. Тож до нинішнього дня Микола Миколайович вважав: знає, кого шукати, де і в якому напрямку діяти. Бо Охоронне відділення ще з часів свого заснування мало інформацію, котра не підлягала сумніву.

А саме: організатори терористичних груп, їхні учасники та керівництво всім рухом належали до юдейських прошарків населення. Незалежно від партійної приналежності: хоч більшовики, хоч соціалісти-революціонери, хоч анархо-комуністи, хоч звичайні анархісти.

Та Господи, називати вони себе могли ким завгодно. Безперечним лишався факт, що юдейська молодь терором просто марила.

Нічого дивного.

Більшість із них народилися лише два десятки років тому, коли політичний тероризм як єдиний дієвий метод почав, за влучним висловлюванням одного відомого петербурзького газетного полеміста, свій інкубаційний період. Вони вирости докола терору. Нічого іншого, крім мало не щоденних повідомлень про ліквідацію одних бойових груп та появу інших. Вистромлюються, мов нові голови у лернейської тїдри на місці зрубаних. Проте, зрозумівши частково за допомогою Спиридовича, почасти – сам, освоюючи ввірену йому територію, підполковник Кулябко до цього чергового невдалого для охоранки дня вважав: природу бомбістів вивчив, значить, методи на них знайдуться. Власне кажучи, вже почали знаходитися.

Але це...

Начальник Київського охоронного відділення ще раз перечитав текст листівки – з тих, що вбивці товариша прокурора Юрія Чухонцева розкидали докола себе, коли тікали. Гмикнув, замислено потер підборіддя.

Нї, з таким він ще не стикався. Хоча служить у Південно-Західному краї Російської імперії менше року, поки подібного не чув і не бачив. Утім, розмірковував він, сидючи на посаді помічника пристава в Москві, все те, з чим доводиться мати справу тепер, здавалося дуже далеким. Хоч юдейської нації терористи, хоч ці... як їх...

Від них точно не чекав.

Укотре пробігши очима листівку, підполковник Кулябко старанно розправив прямокутний аркуш на столі, поклав до порожньої шкіряної теки, вирішивши: хай це буде перший документ нової справи! – й після того звелів покликати до себе ротмістра Підвисоцького.

2

Київ. Околиця

Лук'янівка

Дівчина кинулася йому на шию відразу, щойно переступив поріг.

– Андрію! – скрикнула так, наче за мертвим чи тяжко хворим, але тут же в голосі почулася непереборна радість. – Андрію, Андрію, Андрію... Живий, Андрію, живий!

Не надто зграбно стиснувши йому шию, дівчина, далі не стримуючи себе, заходилася вкривати шию худорлявого хлопця у студентському одязі поцілунками. Вони вийшли трошки слинявими, мішалися зі слізьми, він відсторонив дівчину – хотів рішуче, вийшло м'яко.

– А ви мене тут поховали? – запитав, намагаючись, аби це прозвучало іронічно.

– Ти, Полтаво, сам себе съ'одні ледь не поховав, – буркнув кремезний вусань у вишитій сорочці, що впустив його, відчинивши на умовний стук.

Зубами він стискав старий дерев'яний мундштук, з якого стирчала згасла самокрутка. Такою була його звичка: гризти мундштук, навіть коли цигарка скурена.

– Ми ще про це поговоримо, – озвався молодий чоловік у круглих окулярах, котрий сидів за круглим клишоногим столом, демонстративно поклавши перед собою револьвер.

– Про що ти збирався говорити? – рвучко повернулася до нього дівчина, майнувши при цьому довгою, не прикритою хусткою косою, заплетеною простенькою рожевою стрічечкою. – Антоне, ми чекаємо Андрія більше трьох годин, і весь цей час ти товчеш: він мусить за щось відповісти. Ти справді хотів, аби він не повернувся?

– Я хотів, аби він виконав те завдання, яке йому доручили.

Антон говорив неголосно, ледь затинався, і це мало доволі несподіваний ефект: інші в його присутності намагалися знижувати тон, що zarazом знімало певний градус напруги, роблячи молодого чоловіка володарем ситуації та лідером невеличкої компанії.

– Відразу судиш? Навіть води не даси напитися? – Полтава знову спробував схилити все в бік товариської іронії, та Антон не збирався приймати цей тон.

– Тебе, Полтаво, ніхто не судить. Ти ще не знаєш, що таке партійний суд і як доводиться на ньому відповідати.

– Я безпартійний! – випалив той. – Та й ти сам, Залізняче, здається, з партії вийшов.

– Партій багато, – спокійно мовив Антон, поправивши окуляри. – З мене досить партійної дисципліни, я сам по собі. До того ж, – він гмикнув, – наш осередок ліквідований ще весною. Когось судили й повісили, когось застрелили на вулиці, решта просто втекла. Я ж тікати не збираюся нікуди. Я сам собі партія. І судитиму тебе я, особисто. Це простіше за партійний трибунал, бо нікому не треба доводити твоєї провини.

– Ясно. – Полтава розстебнув тужурку, озирнувся на вусаня, котрий поки волів мовчати, широким жестом відсторонив дівчину, ступив уперед, став перед Залізняком, розставивши ноги та міцно впершись у дерев'яну підлогу, застелену сірим килимком. – Ясно мені все. Ти сам собі партія. І тут зараз починається твій власний партійний суд.

– Чуеш, Залізняче, – нарешті озвався вусань, не виймаючи при цьому мундштука з рота. – Ти й справді відразу ось так завертаєш.

– Як – так? – Той і далі сидів незворушно. – Про що мова, Вакуло?

– Круто завертаєш, – пояснив Вакула. – Усе ж таки для хлопця все вперше. Та й зробили ми все, як задумали. Чухонцев, падлюка, не житиме. Про нас уже знають ті, кому треба. А не завтра, так позавтра про «коліївців» увесь Київ буде гудіти. І головне, Залізняче, всі живі. Всі трое, як би там, на місці, все не пішло.

– Круто завертаю, кажеш? – промовив Залізняк, ледь опустивши голову та зиркнувши на Вакулу поверх окулярів. – Може, й так. Але коли цього не робити, коли з першого ж дня, з першої акції спускати все, прощати і списувати на малий досвід чи його повну відсутність, далі піде ще гірше. Скажеш, ні?

– Ну, розіпни його, – зітхнув Вакула, виймаючи нарешті мундштук та дбайливо, немов велику цінність, ховаючи на дні кишені. – Або звели штани зняти та відходи різками. Чи шомполів випиши йому, чим там ще шмагають...

– Не юродствуй, – кинув Залізняк. – Те, що зараз говориш, сам же не сприймаєш серйозно, Вакуло. Як я бачу й розумію, ви не повною мірою усвідомили всю серйозність ситуації, в яку наша група потрапила через незграбність Полтави.

– Антоне, дай йому спокій! – знову піднесла голос дівчина.

Залізняк спокійно взяв револьвер, покрутив у руках, на короткий час цілком занурившись у розглядання зброї, тоді стукнув руків'ям по столу. Раз, другий, третій – уже сильніше.

– Повторю тобі, Оксано, при ньому те саме, що намагався пояснити, поки його десь носило. Твій брат сьогодні мало не зірвав усю операцію, яку ми втрюх, хоча фактично – то удвох із Вакулою, – готували два тижні.

– Е! – тепер уже стрепенувся Полтава. – Слухай, що це таке – удвох? Я хіба десь відсиджувався?

– Ти придивлявся, – пояснив Залізняк. – Користі від тебе справді виявилось не так уже й багато. Вистежив Чухонцева я, через свої старі канали. На хвості в нього майже постійно висів Вакула, – ти підміняв його тільки іноді.

– У мене було інше завдання! – вигукнув Полтава, і в його голосі відчулася погано прихована, дуже схожа на підліткову, якщо не зовсім на дитячу, образа. – Ти ж сам мені це завдання дав! Хто вивчив весь район, усі вулиці та наскрізні двори? Хто із заплющеними очима може просто зараз намалювати вам тут план центральної частини Києва, всі ходи, виходи й переходи, навіть найнесподіваніші? Хто прикинув та розробив одразу кілька ймовірних варіантів відходу? Невже ви з Вакулою змогли б запетляти сліди, якби не всі ці мої схеми та поради?

- До цього ми ще повернемося, - тепер у голосі Залізняка відчувалися зовсім нові, незнайомі інтонації. - Так, кожен із нас робив своє діло. Завдяки цьому ми точно знали: Чухонцев нині буде в гостях у свого товариша, судді Євсеева, такого самого ката нашого народу, як і сам Чухонцев. Його час ще прийде, не про те зараз мова.

- А про що? Товчемо воду в ступі...

- Не воду, Полтаво, - Залізник зітхнув, укотре постукавши пістолетом по столу. - Зовсім не воду. Аби ти промахнувся, кидаючи бомбу, під час другої акції, третьої, десятої, то не мало б для мене... Чому для мене - для всіх нас і тих, хто повинен до нас приєднатися, не мав би твій промах такого руйнівного значення, як нині.

- Ну прямо-таки руйнівного...

- Інакше не скажу, Полтаво, - відрізав Залізник. І раптом вигукнув, грюкнувши гучніше: - Так воно і є! Саме так і відбувається!

Ліва щока його помітно сіпнулася. Оксана тут же ступила до нього, стала за спиною, поклати руки на плечі, натиснула легенько.

- Тихіше, Антоне. Тихіше, спокійно.

- Я спокійний, - Залізник справді стишив тон, знову говорив неголосно, затинання нікуди не зникло. - Я дуже спокійно намагаюся пояснити твоєму молодшому братові, Оксано, в чому його провина. І чому він мало не провалив нам усю справу.

- Тоді мені теж поясни! - озвався Вакула. - Хто мав стріляти? Полтава, який залізки боїться, мов гадюки, чи ми з тобою?

- Е, чого це я боюся зброї! - Полтава зараз справді образився.

- Тю, я звідки знаю? - знизав плечима Вакула. - Просто бачу. Воїшся - і все тут. Звикнеш - не будеш боятися. У нашій тридцять першій дивізії я таких, знаєш, скільки бачив? Тю, та я і сам таким був! Руки трусилися, коли брався за першу міну! Наче з перепою якого... Мене тоді унтер ще по руках...

- Дуже цікаво, Вакуло, - перервав його Залізник.

Він завжди обривав інших.

І не обов'язково це могли бути армійські спогади колишнього сапера десятого армійського корпусу тридцять першої піхотної дивізії Київського військового округу. Той, кого називали Вакулою, а за паспортом - Лук'ян Лисенко, уродженець Харківської губернії, воював у Маньчжурії[31 - Мається на увазі російсько-японська війна (1904-1905). Перша війна XX століття, закінчилася підписанням Портсмутського мирного договору на умовах, принизливих для Російської імперії.] з японцями й був демобілізований два роки тому після поранення. Спершу кульгав на праву ногу дуже сильно, та, осівши в Києві й улаштувавшись у майстерні, став більше ходити і звик. Тепер поранена нога нагадувала про себе лише під вечір, трошки нила,

натрудившись, а ще давала про себе знати у вогку погоду: часом терпнула та крутила. Колишній сапер навчився не зважати на цю прикрість. Кульгання хоч і було особливою прикметою Вакули, як затинання – у того, хто називав себе Залізняком, проте, не знаючи про пошкоджену ногу, сторонній не одразу помічав його ваду. Звісно, зграбність уже була не та, але інвалідом вусань себе все одно вперто не відчував.

...Ні, Антон Сапіга, підпільний псевдонім – Залізняк, узагалі мав манеру обривати будь-кого, і товариство до цього звикло. Іноді здавалося: дай йому волю, говоритиме сам, без упину, по кілька годин. Усі його слова й думки здебільшого виглядали правильними, молодий, грамотний та політично підкований метранпаж викладав їх чітко, коротко, не лишаючи для співбесідника жодної змоги поставити їх під сумнів. Та й сумніватися не надто хотілося. Адже Антон Сапіга-Залізняк завжди казав те, що ті, хто слухав, хотіли від нього почути.

Красномовством і залізною впевненістю у правдивості того, про що говорить та робить, він підкупив і захопив Оксану Волох, дівчину з Полтави, яка вчителювала тут, у Києві. Вона ж познайомила свого Антона з братом Андрієм, меншим на два роки, вигнаним зовсім недавно з університету Святого Володимира, [32 – Університет Святого Володимира – тепер Київський університет ім. Тараса Шевченка.] – хлопець входив до Хірургічного товариства. Коли Антон вирішив – саме так, не запропонував, вирішив – збити власну бойову групу, Андрій Волох, рідний брат його коханої, мусив бути в ній. Та взяти конспіративне ім'я. Так він став Полтавою...

– Завинив він не тим, що не навчився вожвати за свій народ, – мовив Залізняк, не дивлячись на Вакулу. – Ти правий, цього треба вчитися. Усього треба вчитися.

– Значить, усе ж таки винуватий, – вставив Полтава.

– Винен, – ствердно кивнув Залізняк. – Винен ти, Полтаво, в тому, що промахнувся не будь-якого іншого разу. Ми всі робимо помилки, не завжди в когось щось складно та вправно йде. Сьогодні була перша каральна акція «коліївців». Ми заявили про себе, ми розкидали прокламації. Це – наша програма, Полтаво. Кожен рух опору повинен мати програму. Без програми ми – бандити, в очах царських сатрапів – так точно. А єврейські анархісти теж вважатимуть нас подібними до себе, якщо у нас немає чіткої програми дій.

– Хіба ми не такі, як вони?

Полтава випнув груди, підборіддя здригнулося. Оксана, відчувши братів настрій, зрозуміла: ось зараз укотре почнеться суперечка між тими, кого вона однаково любить, і переросте, як це завжди бувало, у сварку. Антон почне принижувати Андрія, бо розумніший, цілком у змозі розмазати її молодшого брата по стінці лише словами, той укотре програє, почуватиметься прибитим, вибіжить з хати... Хтозна, чим це може скінчитися саме сьогодні, коли їх напевне шукають по всьому місту...

– Не починайте знову, хлопці, – дівчина заспокійливо поклала руки на плечі Залізняка. – Справу зроблено так, як зроблено. Я пишаюся вами обома. Від вашого чублення наша справа нічого не виграє. Лише втратить. Антоне... Андрію...

- Справа втратить, коли в таких, як твій братик, далі будуть такі-от настрої. Толстоєць недоладний... трясця твоєї матері...

- При жінках не лайся, - спокійно зауважив Полтава.

- Культурний, - криво посміхнувся Залізник, накривши долонею руку Оксани. - Тільки де твоя культура буде, коли не буде нашої? А її не буде! Пан перший міністр Столипін про це вже кілька місяців як подбав! Височайшим маніфестом, коли ти забув. Ми терпимо! Їмо та ковтаємо! Ситі, п'яні та дурні!

Круглі скельця окулярів блиснули у світлі електричної лампочки.

Полтава вирішив змовчати. Останнім часом він усе частіше мовчав. У глибині душі, дуже-дуже глибоко, палкі гасла Антона Сапіги розумів, із висновками та закликами погоджувався. Лише не готовий був прийняти методи, котрі їхній ватаг брав на озброєння. Утім, можливо, Вакула зі своїм солдатським досвідом каже правду: треба навчитися, звикнути, і всі сумніви мають розвіятися.

Розцінивши цю мовчанку як згоду та чергову поразку Полтави в короткій ідейній сутичці, Залізник помітно заспокоївся. Тепер говорив спокійніше, наче вчитель перед учнями.

- Хочу, аби ти зрозумів, Полтаво... Не тільки ти, всі ми мусимо зрозуміти: сьогодні наша невеличка бойова організація показала себе вперше. Значить, діяти мали чітко, злагоджено, без помилок та прорахунків. Отже, Полтаво, ти не мав права промахнутися й метати бомбу мимо цілі. Ми з Вакулою все одно були поруч. Справді могли обійтися цього разу без вибухів, перехопити екіпаж і на два дула виконати наш вирок катам нашого народу. Але ми не будемо виглядати, як вуличні апаші. Тоді як у роки революції царська влада й прості телята-міщани звикли: кожна серйозна каральна революційна організація озброєна бомбами. Ось чому ти не мав права промахнутися саме сьогодні, під час нашої прем'єри.

- Вдалося ж усе, - знову озвався Вакула. - Слухай, не жени пороку. Шуму-грому вистачало, чиста тобі війна. Товариш прокурора вже на небі. Про нас узнали. Не злякаються - ми їм далі будемо рвати. Хіба не так треба робити?

- Вірно, - легко погодився Залізник. - Але ми зібралися й організувалися не для того, аби шуміти голосніше. Треба показувати нашу здатність до реальних результативних дій. Нас повинні боятися ті, хто за вказівкою цього падлючого Столипіна пішов війною на наш народ. І нас мусить стати більше! Слід показати - наш народ уміє огризнутися та постояти за себе. Хтось проти?

Відповіддю було дружнє мовчання.

- Чудово. Дякую. Значить, не слід зволікати з наступною акцією. Є заперечення?

Знову мовчання.

- Вважаємо, що домовилися. І з цим усе. Все зрозуміло, Полтаво?
- Дякую, що обійшлося без смертного вироку, Антоне.
- На здоров'я. І не пашекуй. Бо ми ще не чули, як тобі самому вдалося врятуватися... Там же фараонів налетіло, як горобців...

3

Київ, вулиця Бульварно-Кудрявська

Охоронне відділення

У своєму службовому кабінеті над широким столом – червоне дерево, спеціально замовляв, оплатили з казенних коштів – Сергій Підвисоцький повісив портрет прем'єр-міністра.

Спеціального циркуляра, котрим приписувалося прикрашати кабінети передусім портретами государя-імператора, ротмістр Київського охоронного відділення не бачив на власні очі. Хоча жило переконання: десть подібний припис напевне існує. Адже ще ніхто, особливо тут, у провінції, не ризикував перевірити на власній шкурі, що буде, коли не почепиш царську персону або знімеш її, примостивши на стіну замість неї іншу, не менш визначну особу.

Ротмістр Підвисоцький наважився так учинити лише цього літа. Демонструючи найперше собі, а вже потім – іншим, укупі з безпосереднім начальством, власне ставлення до Маніфесту Третього липня.[33 – Маніфест Третього липня – 3 липня 1907 року імператор Микола II оголосив достроковий розпуск Державної думи та запровадження змін до виборчої системи. Маніфест Третього липня 1907 року фактично перекреслив проголошений Маніфест 17 жовтня 1905 року, котрий розширював права та свободи громадян.] У розмові з підполковником Кулябком зізнався начальнику охоранки широко та відверто: давно чекав чогось подібного, адже країна за кілька останніх років зовсім розхиталася, розбовталася, надто багато поблажок під виглядом різних свобод отримало суспільство, яке виявилось до них не готовим. І через те – не надто стабільним.

Той день третього липня, коли цар Микола Другий розпустив у Петербурзі Державну думу, наблизив не хто інший, як прем'єр Столипін. У це Підвисоцький вірив свято: сам цар, на його думку, надто слабкий для прийняття будь-яких рішень. І взагалі, після того як імператор дозволив собі піддатися на вимоги бунтівників, віра ротмістра в силу монархії дала досить широку тріщину.

Тому він прилаштував над своїм робочим столом портрет саме пана Столипіна.

Ніхто ще не зробив ротмістру жодних зауважень з приводу того, що, мовляв, не та персона в казенному кабінеті. Про всяк випадок Підвисоцький мав щось умовно схоже на алібі: государя-імператора тут раніше не було. Тобто він

не знімав царя, помінявши його на голову уряду, – просто віддав належне не менш високій державній людині. Між іншим, імператором призначений, да-с...

Пильно й уважно стежачи за газетними публікаціями, де цитувалися виступи першого міністра, Сергій Іванович часом ловив себе на думці: а Петро ж то Аркадійович уголос говорить те, про що він, звичайний київський жандармський ротмістр, давно й багато думав. І, що характерно, думає надалі.

По суті, голова російського уряду майже дослівно озвучував переконання самого Підвисоцького, котрий вважав: не виросла ще російська політика до парламентаризму британського зразка, не може тут бути конституційної монархії, та й не скоро до цього імперія прийде. «Уряд буде боротися винятковими засобами, – але тільки тому, що зараз винятковий час, – говорив Столипін зовсім недавно, коли в містах після тривалого часу бодай на трошки перестали вибухати вулиці, площі, квартири й набережні. – Ніхто не зможе шляхом терору змусити уряд запроваджувати ті реформи, які ми не вважаємо за доцільне запроваджувати. Уряд вітатиме публічне викриття будь-якого безладу, котрий подається ліберальними крикунами як прогресивні ліберальні реформи! Усе це розраховане на те, аби викликати у нас, у влади, параліч: паралізувати думку та волю. І всі ці дії зводяться до двох слів: “Руки вгору!” На ці два слова ми, уряд, цілком та повністю усвідомлюючи свою правоту, можемо відповісти теж двома словами: “Не залякаєте!”».

Читаючи ці прем’єрські слова в якомусь із газетних звітів про відкриття Другої Державної думи, ротмістр Підвисоцький ясно уявляв грім від зірваних Столипіним оплесків – і напевне там ще був брутальний свист цих невихованих, зовсім не обтесаних лібералів, котрі лише на словах прагнуть змін для величезної країни. Насправді ж хочуть тільки двох речей: безладу та безвладдя.

Із першого витікає друге, і вони фактично свого домоглися.

Це ж вони своїми бомбами, револьверами та політичними страйками, за якими насправді стояло лише небажання працювати, змогли налякати імператора. Так-так, налякати, інакше не скажеш: ганебний, боягузливий Манифест від 17 жовтня цар написав під явним тиском озброєної вулиці, котра навіть після того, як ім проголосили омріяні свободи, не заспокоїлася. Ротмістр дуже добре пам’ятав, як, перевдягнувшись у цивільне, змушений був мерзнути разом із філерами на зимових київських вулицях, вистежуючи кур’єрів бойових груп, котрі переносили з місця на місце гроші, боеприпаси, прокламації та вибухівку. Це, на переконання Підвисоцького, могло означати й, власне, означало лише одне: свободу народ, іменем якого прикривалися терористичні групи, насправді розумів як дику, нічим і ніким не керовану анархію.

Після розмови з Кулябком, уважно прочитавши й потім так само, як начальник охоранки, кілька разів перечитавши текст листівки з тих, що розкидали сьогоднішні бомбісти на Прорізній, ротмістр не зміг приховати радості, чим невимовно здивував свого шефа: «Що вас так потішило, Сергію Івановичу? Нагла людська смерть?» Вибачившись за явно негідну поведінку, Підвисоцький зразу ж пояснив: нарешті, хай і за таких трагічних обставин, отримане підтвердження цілковито правильної державної політики пана Столипіна.

Адже текст листівки свідчить – нагле вбивство товариша прокурора Чухонцева почало готуватися, висловлюючись фігурально, після сумнозвісного Маніфесту від 17 жовтня, коли, серед інших, були обіцяні й навіть почали отримуватися так звані національні свободи.

Воістину – так звані.

Інших поглядів на це питання Сергій Підвисоцький, народжений у Києві двадцять вісім років тому, не мав.

І змінювати їх не збирався.

Хай навіть залишиться в чиїхось очах дурнем, бо, кажуть, лише дурні не міняють поглядів. Справді, є думки, котрі варто міняти з огляду на те, що світ довкола теж змінюється. Проте мусять же бути і сталі речі та явища. Чорне лишається чорним, біле – білим, смердюче смердітиме, навіть якщо вилити на нього великий флакон дорогого одеколону. Таке воно – життя.

Коріння Підвисоцьких, з якого він походив, тягнулося, кажуть, із давнього роду козацьких отаманів, один із нащадків яких більше ста років тому отримав від російської імператриці дворянський титул. З того часу наступні покоління намагалися без особливої потреби не згадувати, що колись були козацькою шляхтою та претендували на якусь самостійність від російського царського дому. Саме тому Сергій не розумів, та й не так вже і хотів розуміти, чого саме не вистачає малоросам, до яких себе цілком широко зараховував. І головне – вперше подібні думки прийшли йому в голову не так давно.

А саме – після злочасного й ганебного жовтневого Маніфесту, після якого в Києві, Харкові та навіть в Одесі, яка завжди й цілком справедливо пишалася статусом вільного міста, раптом, мов гриби, почали виростати цілі спільноти, з доброго дива вимагаючи, аби в училищах, гімназіях, вищих школах та навіть державних установах Російської імперії почали користуватися поруч із російською також мовою, якою щебетали між собою їхні служниці, сільські дівчата. І яку Сергій чув лише в батьківському маєтку неподалік від Києва – мову неосвічених людей, котрі мали доволі слабе та крихке поняття про державний устрій величезної імперії та особливості керування нею.

Підвисоцький не міг скласти в голові, чого саме не вистачає тим, хто замість малоросів – тим, ким були, дай Боже пам'яті, мало не дві сотні років, – починає вперто й на весь голос називати себе українцями.

У яких правах вони обмежені?

Навпаки, вважав він слідом за Столипіним, це дуже добре й навіть практично, коли величезна країна, що розтягнута від Чорного моря до Білого, говорить однією мовою, служить одному государеві, усвідомлює себе частиною великої могутньої країни. Ніхто не морить їх голодом лише тому, що вони належать до іншої нації, хоча у чому аж така суттєва різниця між селянами Московської, Петербурзької, Новгородської, Мінської, Київської та Харківської губерній? Якось, будучи підлітком, Сергій читав про работоргівлю на Півдні Американського континенту, а також про те, як

прогресивна Північ перемогла Південь у війні. І, поклавши руку на серце, погоджувався: це дуже погано, коли людина з іншим кольором шкіри стає рабом та позбавляється елементарних громадянських прав.

Але ж ті, хто раптом почав називати себе українцями, жодних прав, на глибоке переконання ротмістра Підвисоцького, донедавна позбавлені не були! Ну, не продавалися вони на невольничих базарах, як це було в Новому Світі.

Чесно намагаючись розібратися в цьому й залишаючи за собою право чогось не розуміти та шукати пояснення, Підвисоцький після кількох спроб здався й склав руки. Він далі не розумів, чого їм усім треба й чим вони, українці, відрізняються від нього, малороса. Єдине, з чим Сергій Іванович через силу змирився, і то не тепер, а досить давно: до великороса йому, ураженому не дуже чистою, як він вважав, спадковістю, до великого російського народу не те щоб далеко – просто не досягнути. Тож ротмістр знайшов для себе чи не єдиний вихід: вірою і правдою служити государю-імператору. Так, як рід Підвисоцьких служив уже не перше покоління.

Віру в царя суттєво похитнув лиховісний Маніфест, випустивши з пляшки чимало злих джинів та відкривши не одну, а навіть кілька скриньок Пандори. Хоча, з іншого боку, саме несподівані й загалом згубні для імперії політичні та суспільні наслідки, до яких призвів Маніфест 17 жовтня 1905 року, виявили нарешті, хто є хто. Тепер, після Маніфесту від 3 липня, ротмістр Підвисоцький міг краще розуміти причини того, що відбувається.

Усвідомити, хто є хто довкола.

Та, зокрема, розібратися, чому товариш прокурора Чухонцев став жертвою зухвалого й жорстокого замаху.

Зізнаючись собі, що царське рішення про надання згубних свобод суттєво підірвало його віру в непогрішимість, авторитетність та могутність імперії, Сергій Підвисоцький так само усвідомив: цю віру повернув та навіть зміцнив Петро Столипін – тоді, коли взявся усувати наслідки височайшого переляку жорсткою сильною рукою.

Хай записні м'якотілі ліберали називають це реакцією. Вони праві. На безлад, який творився в державі, мусить бути відповідна реакція.

На те і влада, щоб реагувати.

Щоправда, реакція дещо запізніла. Та все ж таки колись починати треба.

Підвисоцькі мали кріпаків, та сам Сергій, за часом народження не заставши ті часи, все ж таки не вважав себе прихильником закріпачення. Слуга повинен служити панові не через те, що його до цього зобов'язують закони. Якщо один пан, а інший погоджується стати його слугою, це означає лише визнання нижчого власної нижчості перед вищим. Кінець кінцем, не всякий пан вартий слуг, це теж було частиною переконання Підвисоцького, й він навіть пишався: вивів щось схоже на власну теорію, не раз уже озвучену в компаніях. Проте, погоджуючись, що кріпацтво віджило себе й просто мало бути скасоване, бо того вимагав конкретний історичний та політичний момент, жандармський ротмістр так само визнавав: саме оця перша велика

свобода, пожалувана імператором своєму народові, дала потужний поштовх і піднесла хвилю терору, котра накрила неосяжну територію імперії.

З цим терором Сергій Підвисоцький жив від самого народження.

Розмови про те, як тремтить країна, супроводжували хлопчика мало не з колиски. Ставши старшим, він дізнався: не просто в рік, а в день його народження в Києві трое невідомих розстріляли просто серед білого лютого дня товариша прокурора, а за кілька місяців, уже в травні, одеський студент просто в центрі Києва ударив стилетом у спину офіцера жандармської управи.

Відтоді й дотепер терор на київських вулицях став до прикрого звичним явищем, і на постріли та вибухи бомб міщани мимоволі навчилися реагувати так само, як на дощ, зимовий сніжний занос чи повінь на Подолі – навіть коли дніпровська вода піднімалася аж до центральної частини міста.

Уже почавши служити в жандармерії ще при Новицькому, тоді ще зовсім зелений, проте не по чину, як примовляв Василь Дементійович, цікавий офіцер самотужки знайшов підтвердження інформації, отримуваної Департаментом поліції через Особливий відділ з-за кордону, від агентів, котрі діяли в емігрантському середовищі, й розсилав по губернських управах. Не раз і не два відзначалося, що Санкт-Петербург як столиця імперії тепер найменше годиться для проведення революційних, читай – терористичних – дій. Головні надії терористи від усіх партій та всіх мастей покладають нині на провінції. Там, у губерніях, ґрунт для вдячного революційного руху готується самим урядом. Адже у провінцію переважно висилають, караючи за різні провинності, а не призначають цілеспрямовано, з урахуванням тієї чи іншої специфіки. Або дають губернії на відкуп не особливо вимогливим, зате – напевне вірогідним чиновникам, котрі облаштовують тут для себе маленькі персональні райські куточки.

Невтішний висновок зробив для себе Сергій Підвисоцький: його рідний Київ саме через це став раєм ще й для терористів усіх мастей. А від сьогодні, як зрозумів ротмістр, на одну «масть» побільшало.

Сам молодий офіцер був вдячний Спиридовичу за те, що невдовзі після свого призначення забрав його, тоді ще – поручника, з відомства Новицького до себе, в охоранку. Старий лис опирався, та Олександр Іванович мав значні повноваження й повною мірою скористався ними. Пояснивши: великою помилкою буде, якщо Охоронне відділення комплектувати кадрами, привезеними з Петербурга, Москви чи, наприклад, Тамбова або Новгороду.

Можна мати величезний досвід роботи. Й разом із тим – цілковито не розумітися на місцевій специфіці.

Власне, це й відбувалося. Місцевих офіцерів ставили на другі, якщо не на треті ролі. Філерів привозили зі столиці, всякий раз позичаючи їх у департаменті, в служби незмінного Євстратія Павловича Медникова. [34 – Медников Євстратій Павлович (1854–1914) – діяч політичного розшуку в Російській імперії, засновник служби зовнішнього спостереження, створив «Летючий загін філерів». Після відставки хворів на розлад психіки. Помер у психіатричній клініці.] Тутешні ж службісти, взагалі ні на що не впливаючи та не приймаючи жодного рішення, ставали надзвичайно пасивними. Як

результат – цілком позбавленими власної ініціативи. Й через це – не тільки, та передусім через це! – були навіть трошки лютими на «старшого брата».

Створенню здорової робочої атмосфери це не сприяло. Тож Спиридович спробував переламати ситуацію так, як знав і розумів. А саме: давши нагоду відзначитися, начальник охоранки не заважав молодим офіцерам бити копитами.

Позитивний результат не забарився. Так Сергій Підвисоцький досить скоро дослужився до ротмістра, навіть почав отримувати від заїжджого жандармського начальства солодкі пропозиції перебратися поближче, спершу до Москви, а там, Бог дасть, може, й столиця відкриється. Проте ротмістр поки що знаходив вагомі причини делікатно відмовитися, про всяк випадок не спляючи київських містків за собою. Але все ж таки на своєму нинішньому місці та у своєму теперішньому становищі Підвисоцькому було доволі комфортно. Недарма Кулябку, новому шефу, ротмістра рекомендували як одного з кращих тутешніх спеціалістів, котрий чудово знається саме на київській специфіці.

Ось чому Кулябко сьогодні, після замаху на Чухонцева, викликав до себе саме Підвисоцького.

Зручніше вмотившись у кріслі, ротмістр ще раз перебіг очима текст листівки, після надцятого перечитування вивчений, здається, напам'ять. Звісно, пафос, без якого не обходяться подібні тексти, писані «товаришами». Єдина відмінність, що кидалася в очі: писали не до болю знайомі товариши.

Ні, це були інші, поки що невідомі, котрі зверталися до всіх, хто міг це прочитати:

«УКРАЇНЦІ! ДРУЗІ! БРАТТЯ!»

«Українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності. Українській суспільності доведеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю. Та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний роз вій».

Далі йшов не менш цікавий для Підвисоцького за змістом текст.

Починався він із цитати.

Далі невідомий автор пояснював: ці слова ще два роки тому сказав видатний український літератор та громадський діяч Іван Франко. Нагадуючи тим, хто втратив голову від свобод, що вперше після сумнозвісного Емського указу[35 – Емський указ – розпорядження російського імператора Олександра II від 18 (30) травня 1876 року, спрямоване на витіснення української мови з культурної сфери й обмеження її побутовим вжитком.] свободу отримало українське національне друковане слово. Все одно існували так звані

Тимчасові правила про друк, котрі ставили друковані видання українською мовою в нерівні умови проти тих, що виходять російською мовою.

Гм, не вистачало ще такого, вкотре за вечір знизав плечима Підвисоцький. Правильно, справа нова, мало яка крамола може піти в народ під прикриттям цих свобод. Кінець-то кінцем, усе це дозволялося! Чого, ну ось чого їм треба! Ну-ну, читаємо далі.

Власне, лишалося всього два абзаци. У передостанньому повідомлялося, скільки українських газет та журналів закрито після Маніфесту від 3 липня цього року і скільки примірників літератури конфісковано. Також перераховувалися справді не відомі ротмістру прізвища заарештованих та підданих суду діячів українського громадського й політичного революційного руху та української культури.

Ну, і ось він, нарешті, останній абзац. Головний у цій листівці. Якщо можна так сказати, обґрунтування сьогоднішньої терористичної акції.

Виявляється, це – відповідь групи патріотів на подібні неприпустимі дії з боку репресивного реакційного царського уряду та особисто Петра Столипіна.

Товариша прокурора військово-польового суду Юрія Чухонцева засуджено й покарано бойовим загоном, котрий називається «Колії». Цей прислужник режиму був причетний до незаконного закриття газет, до накладання непомірних штрафів, до накладення арештів на друковані видання українською мовою. Чухонцев судив українських революціонерів, активних громадських діячів, просвітників. За це він був покараний, і на ньому перелік катів, котрі відповідатимуть за свої дії, не завершиться.

Підписано: «Коліївці».

Дуже оригінально.

Знав за свою службу ротмістр Сергій Підвисоцький і не таких. Хоч служив у жандармському корпусі з вісімнадцяти років, а в охоронному, на оперативній роботі – лише п'ятий рік, вважав себе в усьому, що стосується тероризму, та ще й такого специфічного, з національним душком, докою. Через те й відчув одразу: гарячі голови, молоді, напевне. Та зовсім не професіонали.

Не те, що есери. Той самий Штерн, якого вели від самої явки, ось-ось могли взяти, та через бомби недовладних «коліївців» загубили. Ні, в цих запалу досить, думки, мабуть, чисті, не фінансує поки ніхто. Що, до речі, треба взяти на замітку: без ексів навряд чи обійдуться, хоч і завзяті патріоти, гроші потрібні, а гроші – або в банках, або в ювелірів.

Ні-ні, була одна обставина, ох була. Не врахували її панове українці-друзі-браття.

Підвисоцький ще раз подивився на листівку.

Тепер не читав уже.

Вивчав уважно шрифт.

Друкарський. Літери українські. Значить, у друкарні набирали, професійній.

Їх закрили – та не всі. До того ж папір – не для газет, цупкіший трошки, афіші на таких друкують театральні.

Підвисоцький згорнув листівку. Посміхнувся сам собі.

Ну-ну. Пограємося, коліівці...

4

Київ. Околиця

Пуща-Водиця, дачне селище

На дачі Штерн виринув, щойно сутінки впевнено перейшли в темну ніч.

Саме виринув. Фаїна, як і решта інших, крім хіба Малюти, котрий не звертав уваги на такі дурниці, помітила цю особливість їхнього ватага раніше, вже від перших днів знайомства. Не приходив – виринав нізвідки, мов із повітря. Це могло трапитися не лише серед ночі, навіть серед білого дня, в людному місці. Він опинявся позаду, з правого боку, ліворуч, часом виростав просто перед очима, немов казковий Сивко-бурко. Правда, на відміну від слухняного коня, Штерн не часто виконував чужі накази – віддавав свої та чітко стежив за їх виконанням.

На відміну від Вольфа, гримуватися Штерн не любив. Це пояснювалося просто: потворні виразки псували й без того бліду та хвору від природи шкіру обличчя, прикрий висип часом давав про себе знати на спині. Свербіли іноді навіть сідниці, чого дорослий чоловік, котрий останніми роками навіть спав із револьвером, носив із собою саморобні бомби та вбив не одну людину, взагалі намагався не виявляти навіть найменшим натяком. Штерн знав, звідки це: дитинство в сирості, погане харчування, якісь дивні особливості організму, навіть дізнався якось, де можна таке лікувати. Проте рішуче відклав це на потім, після повалення ненависного самодержавства. Тоді й підлікуємося. Поки ж дозволяв собі лише бороду, що прикривала багрово-червоні виразки та гнійники, не голився – сильне подразнення, і, звісно ж, уникав будь-якого гриму, бо від нього починало пекти й стягувати шкіру.

Зате він, попри всі свої численні особливі прикмети – зріст вищий за середній, волосся довге, сам худий, блідий, червоні плями на обличчі, – навчився конспірації, освоївши її, як йому здавалося, максимально наближено до досконалого. Штерн міг змінити зачіску, але для чого, коли решта прикмет при ньому залишиться... Тут уже справді краще набути, без перебільшення, хижацької обережності та по можливості відчувати небезпеку.

Це допомагало йому. Не завжди, але допомагало. Сьогодні теж виручило, інакше не відчув би філера за собою біля Деміївки.[36 – Деміївка –

історична місцевість Києва, з кінця XIX століття – робітниче селище. Нині – складова частина Голосіївського району м. Києва.]

Ось кому все за іграшку – так це Вольфу. Зустрілися вони в Одесі, влітку. Тоді Штерн, котрий мав при собі паспорт зовсім на інше прізвище і викинув документ, щойно опинився подалі від цугундера, надібав цього колишнього актора, як і більшість своєї нинішньої бойової групи, у камері. Той, кого тут називали Вольфом, носив тоді інше прізвище, знаним лицедієм в Одесі не був, та й великих надій, як сам зізнавався, не подавав, зате дуже любив виходити протягом однієї вистави в різних невеличких, навіть безсловесних ролях, аби лиш при цьому змінювати зовнішність. Міг у першому акті пройти через сцену таким собі школярем, а в середині вистави вийти огрядною вульгарною бабою, аби наприкінці благословляти якихось молодих у ролі благовидного татуса.

Не було б його талантам ціни, якби не традиційна для богемних людей, і то не лише провінційних театрів, тяга до чарки. Пив Вольф не так, щоб сильно, але траплялося, погано ворочав язиком на сцені, потрапляв у такому стані на очі театральному начальству, його штрафували, не без того. Звісно, Вольф мав усі підстави вважати тих, хто б'є його творчу душу рублем, сатрапами – так диктували революційні часи. Ну, а одного разу мало не застрелив директора свого ж театру. Пістолет, правда, бутофорський був, та часи зате неспокійні, ось і поміняв актор-революціонер запах театральних лаштунків на запах тюремної параші в Одеському арештантському домі.

Штерна тоді там довго не тримали. З тим, кого потім назвали Вольфом, теж швидко розібралися. На відміну від свого нового знайомого, Штернові було куди йти, крім трактиру. Зате не було даху над головою, тоді як Вольф ще мав за що знімати куток, причому – практично в центрі, жив у мансарді на Рішельєвській, задешево знімав у такого самого богемного типа, тільки той давно пішов із театру та швидше співався. Тож грошей вистачало на пиво, горілку, нехитрий холодець з яловичих копит, подеколи перепадала смажена барабулька, і поки не засинав у своєму кутку, травив безкінечні акторські байки.

Спочатку Штернові було де перебитися. Цього вистачило, аби направити того, хто став Вольфом, на шлях революційної боротьби, і, як показав час, новий борець ще не дав приводу розчаруватися в собі. Ну, буває ексцентричним. Ну, іноді може собі дозволити загуляти. Проте вмів себе контролювати, завжди стежив за словами, майстерно грав за будь-яких обставин і, найголовніше, пройшов бойове хрещення, й то не раз.

Штерн не часто ставив його в групу металників. Учорашній провінційний актор був хороший в іншому: майстерно, наче все життя це робив, правив кіньми. Коляску всякий раз вдавалося орендувати за помірну ціну в якогось візника на радість останньому: нічого не роби, а гроші маєш. Візницькі бляхи завжди були фальшиві, їх робили для того, аби використати тільки раз. У їхній бойовій групі Вольф відповідав за те, аби забезпечити шляхи відходу парі Фаїна – Левін. Потім віддавав коня з коляскою, знімав грим, перетворювався на міщанина й повертався назад, туди, де таборилася основна група.

Тепер усі, крім Штерна, базувалися на одній із дач Пуці-Водиці, в самому кінці. Ще треба було пройти пішки хвилин двадцять від завершення

трамвайної колії та повернути праворуч, перейшовши невеличкий хисткий місток через річку Водицю, котра в цьому місці справді більше нагадувала струмок. Заглибившись після цього в царство чистого соснового повітря й спокою, Штерн, стараючись рухатися тихо, хоча тут, у лісі, його вже ніхто сторонній не міг почути, вийшов на світло у вікні винайнятої дачі.

Двері відчинив своїм ключем. У нього був запасний, так було домовлено наперед. Де б не знаходила чергову явку група, Штерн у більшості випадків старався триматися окремо, довго не затримуючись на одному місці, але завжди волів контролювати своїх бойовиків. Зокрема, це означало: міг нагрянути будь-коли, не попереджаючи, і так само несподівано зникнути, розподіливши перед тим ролі для кожного в наступній виставі. Причому бажано – кривавій.

Інакше зараз не можна. Ну, про це він теж поговорить, не лише сьогодні й не лише зі своєю групою.

Коли він зайшов усередину, застав щось дуже схоже на ідилію великої родини. Де домінують доходжалі брати, а єдина сестра, явно випадково народжена, – об'єкт загального братського захоплення та хатня робітниця водночас.

Утім, Фаїна Кремянська справді могла бути ким завгодно, окрім прислуги для чоловіків. Це Штерн помітив після їхнього першого знайомства дуже скоро. Вона тоді вважала себе вдовою, хоча з повішеним бомбістом, народженим у Бердичеві вихідцем із родини польських євреїв-переселенців Перецем Сичевським, не була навіть заручена. Не кажучи вже про шлюб церковний: як і сам Штерн, ані Фаїна, ані незнайомий йому особисто Сичевський, ані будь-хто інший з кола його революційних знайомих не визнавали жодної з церков, жодної з релігій. А цинічний хтивий красунчик Левін – той взагалі говорив, що він молодший син одеського рабина, якому виявилось не по дорозі з татом.

Однак, попри чималий спільний досвід боротьби з режимом, саме Якову Левінзону, котрий узяв собі партійний псевдонім Левін, керівник групи довіряв найменше.

Йшлося зовсім не про довіру до Левіна як до бойового товариша. Штерн не мав сумнівів щодо його відданості ідеалам революції чи поглядів на принципи, теорію та практичні втілення терору як головного на сьогоднішній день засобу подолання режиму. Тут було щось інше, зовсім далеке від революційних практик. Штерн при бажанні міг пояснити, чому бачить між собою та чорнявим красенем невидиму іншим стіну з прозорого товстого скла. Проте вперто не хотів, аби саме ці аж надто приземлені як для солдатів революції причини серйозно впливали на їхні стосунки та навіть визначали їх. Тож всякий раз, коли треба було давати вказівки саме Левіну, висловлювався чітко й говорив стримано.

Але не завжди.

Зокрема зараз Штерн грати ліберала зовсім не збирався. Та він ніколи й не уявляв себе ним. Навпаки, за найменшої нагоди починав жорстку непримириму полеміку з м'якотілими, котрі вважають університетську, часто – закінчену на заслання освіту й знання якоїсь французької чи німецької мови своїми

перевагами над тими, хто робив, робить і далі робитиме за них брудну вуличну роботу. Але іноді, задля користі справи, Штерн усе ж таки вважав за доцільне стати на хистку, позбавлену навіть натяку на міцний фундамент ліберальну платформу. Часом це допомагало як тактичний метод.

Коли-не-коли.

І точно – не сьогодні.

Група ніби відчула настрій старшого. Гірш, котрий в окремому кутку при світильнику з великим рожевим абажуром уважно розглядав лише йому зрозумілі креслення, обережно, ніби аркуш міг вибухнути, відсунув його вбік разом із набором деталей, котрі збирався перетворити на нову «пекельну машинку». Малюта з Вольфом припинили гру в секу – колишній ростовський грабіжник і колишній одеський актор знайшли спільний інтерес, ріжучись у карти за будь-якої нагоди, причому махлювали обидва, тож ішлося не стільки про те, хто кого на скільки нагріє, як про те, хто кого перемахлює. Кілька разів маючи нагоду бачити це збоку, Штерн широко дивувався не так здібностям спритних пальців Вольфа, як вправності грубеньких, порослих на згинах жорстким волоссям «ковбасках», котрими видавалися пальці на величезних Малютиних руках. Відірвався від чергового бульварного роману Левін – для нього захоплення подібним читивом було тим самим, що карти – для згаданої вище парочки. Поклавши книжку на підлогу поруч із револьвером, красунчик при цьому не поворухнувся, навіть не виявив спроби підвестися з канапи чи бодай сісти.

Піднялася назустріч Штерну тільки Фаїна: сидючи за круглим столом у центрі кімнати, вона займалася зовсім не жіночою справою, котра, втім, захопила її так само, як кожного з чоловіків – піротехнічні ідеї, карти та читання. Жінка чистила револьвери, розібравши кожний окремо, розклавши деталі на окремих же білих полотняних клаптях та орудуючи маслянкою так, як швачки – голкою з ниткою.

З Фаїною старший уже встиг сьогодні побачитися. Після того, як почалося на Володимирській і філери заметушилися, на мить втративши його, Штерн скористався шансом уповні. Вирвавшись із лещат стеження, дременував дворами, плутаючи сліди та скидаючи навіть натяки на «хвости», пересидів у трактирі на Липках, а тоді рушив униз, на Поділ – там, на Ярославській, неподалік «Асторії», ще раніше визначили місце, де буде чекати Фаїна з візником. Правда, цього разу вона прогулювалася сама, завбачливо відіславши Вольфа повертати орендований транспорт. Фая зробила поправку на обставини, вона завжди так чинила і була єдиною з групи, кому Штерн це без жодних додаткових пояснень дозволяв.

– Ну? – запитала коротко. – Що там?

Зараз Фаїна теж трохи грала, втім не переграючи. Адже загалом уявляла собі, про що зараз піде мова. Поговорити вони тоді, на Подолі, встигли дуже коротко. Вона знала – часу буде замало, тож швидко все обдумала й виклала Штерну власні міркування. Висновків не робила, і це теж вважалося її особливістю. За собою вона залишала право діяти відповідно до обставин, що складалися на дану хвилину. Проте право аналізувати, підсумовувати, робити глобальні висновки, будувати стратегічні плани та приймати рішення щодо діяльності групи Фаїна без жодних застережень віддавала керівнику.

– Там? – перепитав Штерн, пройшов до столу, завмер, роздивляючись розібрану зброю так, ніби бачив подібні іграшки вперше, тоді підняв очі на Фаїну, далі обвів поглядом інших. – Там – нічого. Зовсім нічого. Крім того, що топтуни підчепили мене за Либіддю, [37 – Річка Либідь, права притока Дніпра, протікає на території Києва, сьогодні це – центральна частина міста.] так, наче чекали, коли вийду до них.

– Вломили? – не стільки поцікавився, скільки запитав сам у себе Малюта, тут же киваючи: – Вломили, вломили.

– Вірно, але з цим ще розберемося. Є деякі думки. Та є й інше, – відступивши на крок від столу й ставши так, аби бачити всіх і щоб усі теж бачили його, кожен зі свого місця, Штерн клацнув пальцями. – Сьогодні дещо сталося.

– Що? – спитав Гірш зі свого кутка.

– Нехай це пояснить Левін, – мовив Штерн холодно.

– Хіба Левін вам ребе, аби пояснювати суще? То батько мій ребе, у нього питається, – блазнювато, за прикрою для Штерна звичкою сказав той.

– Не кривляйся. Хто тебе уповноважував? Ми слухаємо. Чого я не знаю про нашу групу, Левін?

– Мене? – щиро здивувався він, тепер випроставшись і сівши. – Мене? Які повноваження, ти про що, Штерне?

Замість відповіді той глянув на Фаїну. Молода жінка теж підвелася, відчеканила сухо, дивлячись прямо на Левіна, але говорячи не до нього:

– Був сигнал тривоги. Я вказала на нього товаришу Левіну. За планом акція повинна була згорнутися. Група переходила до операції прикриття товариша Штерна. Левін вирішив інакше.

– Ну нате вам! – вигукнув той. – Хіба я не пояснив...

– Зараз, Левін, ти будеш пояснювати мені, чому вирішив не виконувати мого наказу! – Голос Штерна більше не віяв холодом – креснула крига.

Тепер уже Левін звівся на рівні.

– Ми готували акцію місяць, Штерне. Це всі знають. Хотілося бити напевне, того вимагає момент, і ти це знаєш краще за мене. Я не варюся в партійних смолах, Штерне, я на лінії вогню. Для мене є одна доцільність: виконати вирок, винесений від імені партії соціалістів-революціонерів. Євсеев повинен був здохнути сьогодні, і цього шансу в нас ніхто не забирав. Те, що почалося потім...

– До того, що було потім і до чого ми не маємо відношення, повернемося, коли на те буде час, – зупинив його Штерн, знову хруснувши пальцями. – Ти так само, як і я, не зможеш згадати такого випадку, коли вирок не виконувався. Може, ти не знаєш історії революційного руху?

- Я практик, - так само сухо нагадав Левін.

- Звичайно, ти практик, - легко погодився Штерн, і решта групи відчула, як повітря невеличкої вітальні в дачному будиночку починає заряджатися електрикою. Ці розряди навіть при бажанні можна було помітити, але повітря й без того почало нагадувати атмосферу, котра зазвичай буває перед травневою грозою.

Між Штерном і Левіним подібне виникало останнім часом доволі часто, але як передбачити це, так і звикнути до цього ніхто з бойовиків не міг. Утішало це чомусь тільки Фаїну.

- Так, може, ти скажеш, практику, скільки часу наші товариші готували страту Плеве? І чого коштувало виконати, нарешті, партійний вирок?[38 - 28 липня 1904 року в Петербурзі бомбою, яку кинув есер Єгор Сазонов, було вбито міністра внутрішніх справ В'ячеслава Плеве. Відповідальність за теракт узяла Бойова організація партії есерів. Замах удався лише з третьої спроби.] - повів далі Штерн. - Чи раптом ти забув, скільки років борці з «Народної волі» наближали те саме перше березня?[39 - 1 березня 1881 року в Петербурзі бомба, кинута терористом, учасником групи «Народна воля» Ігнатієм Гриневіцьким, вбила імператора Олександра Другого Визволителя, ініціатора серії реформ, які сприяли політичній та економічній модернізації імперії. «Полювання на імператора» тривало загалом 15 років. Серед тих, кого стратили по «справі 1 березня», були терористи Софія Перовська, Андрій Желябов, Микола Кібальчич. Радянська історіографія подавала їх винятково в героїчному контексті.] Царський сатрап Євсеев нікуди від нас не подівся, йому просто нема куди діватися. Виконати вирок - справа нашої честі, честі нашої бойової групи, бойового відділення нашої партії. Тобі, Левін, практику, як сам кажеш, це напевне мусить бути відомо. Тим не менше, ти приймаєш самовільне рішення продовжувати акцію.

- Чим ставиш під загрозу подальшу долю товариша Штерна, - додала Фаїна, ніби ставлячи крапку в розмові, яку сама з подачі старшого й почала.

- Товариш Штерн стоїть перед нами. Живий та здоровий. І ні для кого не секрет, що про свою особисту безпеку товариш Штерн дбає сам, - тепер Левін говорив, перейнявши тактику опонентів - про присутніх у третій особі, звертаючись до решти, мов до арбітрів, хоча ані Малюта, ані Гірш, ані Вольф у групі від часу її створення нічого самі не вирішували.

- Це не твоя заслуга, Левін, - відрізав Штерн.

- Я і не претендую, - розвів той руками.

- Справді? Не претендуєш? Зовсім ні на що? Тоді хто тобі дав право не виконувати наказу, проговореного заздальгидь, натомість віддаючи свій?

- Обставини вимагали, - вперто гнув своє Левін. - У нас тут що відбувається? Партійний суд чи правило босяцьке? Всім дуже хочеться це знати, Штерне. Бо подібні розбори вже починають входити в коло...

- Не прикривайся партією. Тим більше що прикриватися нема чим. Цілісної організації соціалістів-революціонерів уже рік як не існує.

- Чому ти раптом про це згадав?

- Аби ти не пересмикував карти, Левін. Немає центрального комітету. Тут, у нашій організації, дисципліна не партійна. А тут, у цьому будинку, не бордель на Ямській, - відрізав Штерн. - Значить, інші члени групи виконують мої накази. Не партійні, мої, Левін. - Для переконливості він ткнув себе пальцем у груди. - Ще - чітко дотримуються правил. Усякий раз я думаю, що така наша розмова остання, і всякий же раз прикро помиляюся. Я ціную тебе, Левін, і...

- А Фаїна? - перервав його раптом той. - Т о в а р и ш Фаїна чого ж?

- До чого тут товариш Фаїна? - питання справді заскочило Штерна, із цього боку він не чекав нападу.

- Бо сьогодні не тільки я порушив дисципліну... Хоч цього не визнаю, але якщо ти хочеш так думати - думай. Про мене поговорили, далі Фаїна на черзі.

- З якого переляку ти ставиш мене раптом у якусь чергу, Левін? - брови Фаїни стрибнули вгору.

- Бо всі вже завдяки тобі знають про мої гріхи. Час винести на загальний суд твої.

- Тут не суд, - мовив Штерн. - Поки що не суд.

- Значить, просто поговоримо, - легко погодився Левін. - Я не знаю, хто виступив соло сьогодні на Прорізній, кого ще цікавили наші пасажери. Вже начувані, вбито якогось товариша прокурора. Між іншим, під шумок і ми могли долучитися, зігравши з ними дуєтом, довівши до кінця наші справи. Та не про те мова: Фаїна - товариш Фаїна - допомогла втекти одному з них, тому криворукому метальнику. Їхня група перетягнула на себе увагу, наші опинилися поза нею. Але дії Фаїни, реальні дії, не ті, котрі лише обдумувалися на ходу в критичний момент, ставили під загрозу нашу групу швидше. Не кажу вже про грубе порушення правил конспірації. То як, готовий говорити про це, Штерне? Чи в нашій групі єдиний хлопчик для биття - Левін?

Знову хрускіт пальців у тиші.

Він має рацію, і Штерн розумів це. Можна сказати, зараз Левін зрівняв позиції, якщо взагалі не почав перегравати старшого групи. Фаїна теж порушниця, слід вживати заходів, жодних пояснень не спадало на думку.

- Розмова з товаришем Фаїною вже проведена, - сказав Штерн. - Жіноча цікавість у нас не вітається, вона про це забула.

- Чому цікавість? - вирвалося в Левіна, котрий чекав будь-якої реакції, окрім такої.

– Їй просто стало цікаво, хто воює на нашому полі. – Штерн неквапом вийняв з кишені листівку, віддану Фаїні хлопцем, котрий назвав себе Полтавою. – До цього варто придивитися, хоча виглядає на провокацію.

– Дозволити вбити товариша прокурора заради провокації?

– Я не стверджую. Думаю вголос. Так само, як і про тебе та твої амбіції, Левін.

– У нас одні амбіції, Штерне...

– Тому краще для всіх – зрозуміти, що ваші дії, твої, Левін, та дії Фаїни, будуть винесені мною на розгляд керівництва партійного осередку. Зустріч планується за кілька днів, там і приймуть рішення. Я ж кажу про неприпустимість самоуправства, Левін. Хоча у сухому залишку для нас усе скінчилося без втрат. Себе товариш Фаїна ось ім, – він потрусив у повітрі листівкою, – не засвітила жодним чином. Мені цікаво, як вони проявлять себе далі – якщо проявлять. Здається, це дилетанти.

– Ми теж колись були дилетантами.

– Вірно, – градус напруги в голосі Штерна почав спадати, він відсунув стілець, присів біля столу. – Отже, з цим усе. Тепер лишилося зрозуміти те, з чого все почалося.

– Ти про що? – подав, нарешті, голос Гірш.

– Мене вели з Деміївки, – нагадав Штерн. – Протекло в тій стороні. Між собою ми розберемося, але там ситуацію без швидкого вирішення лишати не можна.

Розділ третій

1

Київ, жовтень 1907 року. Околиця

Лук'янівка

Оксана прала.

Середина нинішнього жовтня дивувала несподіваними змінами погоди. І якщо вчора зранку мрячило, нині пригріло – останні привіти від бабиного літа. Так завжди бувало перед Покровою, коли дерева довкола починали жовтіти й багрянити спершу ніби обережно, несміливо, немов даючи людям знати: ось де

я, справжня осінь, уже на порозі, але поки що не заходжу господинею, стою тут скромною тихою гостею, лише придивляюся, даю про себе знати й чути. Поки що треба звикнути, насолодитися останнім теплом.

Й Оксана Волох брала від цих зазвичай коротких днів так багато, як могла. Попросила Полтаву винести велику лавку з кімнати на двір, на ній примостити широкі оцинковані ночви й заходила до прання. Розпашіла від старань, скинула верхню, з вишивкою, сорочку, лишившись у простенькій полотняній нижній, стала босою на землю, котра ще зберігала рештки тепла, і сопіла, немов забувши про все на світі, над пральною дошкою. Полтава, не маючи й не знаючи, чим себе зайняти, не знайшов нічого кращого, як допомагати старшій сестрі акуратно розвішувати випране на мотузках, міцно натягнутих між вкопаними в землю товстими кілками. Їх було шість, випране розвішувалося в три ряди.

Прання з недавнього часу стало невеликим, зате більш-менш постійним і чи не головним тепер заробітком Волохів. Учителювання віднедавна перестало годувати. Хоча раніше Оксана могла дозволити собі просторіше помешкання в центральній частині Києва. Переїхати сюди, на околицю, змусила втрата широкої практики – українські школи та гімназії, створені лише два роки тому, почали з осені згортатися. Та все одно навіть зараз, приватно викладаючи в кількох заможних київських родинах та навчаючи грамоти дітей, молода вчителька Оксана могла заробляти так, що вистачало не лише наймати цей невеличкий будинок на київській околиці, а й час від часу оновлювати гардероб та ще й посилати трошки додому, батькам.

Допомагав невеликий, зате стабільний приробіток. Познайомившись із Сапігою, котрий тоді ще не називав себе Залізняком, Оксана незабаром піддалася на його прохання й почала безкоштовно навчати грамоти лук'янівських робітників-кабельників. Навзаєм, ніби для того, аби якось виправдати ці заняття, Антон влаштував тоді вже коханці редакторський підробіток відразу для кількох українських видань, котрі, особливо від початку минулого року, почали виринати, як здавалося Полтаві, на рівному місці.

Так, маючи копійку до копійки, Оксані поступово вдалося навіть зрівнятися з київськими міщанками. Модних салонів, звісно, не відвідувала, хоча часом і заглядалася на розкішні привабливі вітрини. Проте знала: її Антонові це не сподобається, революціонер-початківець цінував скромність, котра часом межувала з викличним аскетизмом. Усе, що виходило за його розуміння скромного та стриманого життя, Сапіга різко визначав як буржуазне, капіталістичне, чуже всякому українцеві, котрий поважає себе й традиції свого народу.

До знайомства з сестриним коханцем Полтава навіть не замислювався, чому молода українка не повинна дозволяти собі таких самих туалетів та оздоб, котрих не цураються її ровесниці. Такі ж, до речі, вроджені українки лиш не заморочують цим своїх голів, від народження шебечучи по-російському та старанно вивчаючи французьку, німецьку чи обидві мови разом. Сам Андрій Волох ставився до всього, що відбувається в сучасному йому Києві, цілком нормально, його нічого не дратувало – хіба що закиди Антона Сапіги на його політичну, суспільну та навіть етнічну незрілість.

Зараз, розвішуючи на мотузці щойно випране й старанно, туго викручене простирадло, Полтава вкотре подумав і сам для себе визначив: це, звісно, Оксанина справа, з ким зустрічатися, кого любити й за кого виходити заміж, хоч і не був певен, що красномовний метранпаж заговорював із сестрою про подібні речі. Проте якби зовсім недавно життєві обставини не стали раптом дибки, він навряд чи зблизився б із Залізняком, тим більше – без заперечень вступив у створену ним поки що невелику бойову організацію...

Полтава цілком поділяв його обурення тиском урядової реакції, штрафами та закриттям видань, друк яких давав, між іншим, роботу й самому Залізнякові. З Хірургічного товариства, а разом – і з університету Андрій Волох вилетів не за компанію з іншими, потрапивши під важку руку реакційного самодура: Полтава цілком свідомо вийшов разом з іншими на протест.

Та й протесту як такого насправді не відбулося.

Студенти просто хотіли зібратися, провести мітинг, скласти звернення, вимагаючи звільнити заарештованих напередодні викладачів, поновивши їх на службі. Для цього лише треба було знайти вільну залу. Тож ініціативна група, до якої Полтава навіть не входив, хоча й голосував за їхнє делегування, рушила до університетського секретаря з наміром отримати приміщення. Коли секретар категорично відмовив, ще й налякавши хлопців жандармами, ситуація стрімко вийшла з-під контролю. Спершу студентські делегати гуртом, хоча й не сильно, відлупцювали секретаря, після чого почали погром, зовсім, як на Полтавину думку, безглуздий.

Так, він був у розгніваному гурті, котрий рухався університетськими коридорами. Проте не бачив особливого смислу в тому, аби зривати зі стін портрети ректорів, бити рамами вікна, викидаючи понівечені картини назовні. Не бачив і не знав він, хто перший почав ламати водогінні труби, відкривати крани та зривати їх, аби не можна було зупинити струмені води, що почала заливати паркет підлоги. Але разом з тим не заперечував – просто його протестні крики не підкріплювалися руйнівними діями, не в його то було характері. Лишивши за собою щось подібне до останнього дня Помпеї, бунтівні студенти нарешті прорвалися на вулицю. Передові викинули синьо-жовтий прапор, полотнище дуже скоро затоптали поліцейські чоботи: обурений та збуджений гурт зустрів наспілий наряд стражів порядку.

Серед тих, хто кинувся тікати, Полтави не було. Його забрали разом з іншими, потримали в тюрмній камері дві доби, навіть устигли за цей час висмикнути на допит та надавати в зуби й по печінці. Випустили, коли хтось із заарештованих заспівав слідчому, назвавши прізвища заколотників. Волоха серед них не було, тримати в камері таких, як він, не було потреби, але й в університеті – також. Був, правда, шанс: написати покаяння, підписати листа із засудженням, опублікувати в газеті, та Полтаві й це не підходило. Отже, він вилетів, будучи вповні задоволений собою. Уже згодом зізнався собі: на його рішення вступити до «Коліїв» значно більше вплинув вибитий на допиті зуб та синяк, який він іще довгенько бачив у дзеркалі, аніж запальні безперервні промови очкастого патлатого метранпажа.

Повертатися додому, до батьків, Полтава не збирався. Життя вирувало тут, у Києві, воно давало більше можливостей, до того ж не хотілося лишати сестру. Це ж Оксанине слово стало вирішальним, коли Залізняк завербував у свою бойову групу першого рекрута – свояка, сестриноного брата. Жив хлопець

також у сестри. Оксана на той час уже втратила більшість своїх уроків. Хоча панове, чиїх дітей вона навчала, навзаєм запропонували молодій вчительці вірніший у ці непевні часи заробіток: ось так старша сестра перетворилася на прачку. Через одного зі своїх «клієнтів», лікаря, вона навіть намагалася прилаштувати Полтаву санітаром. Відмовившись, бо вважав це принизливим для себе, хлопець доволі скоро пошкодував – сидіти на шиї в сестри не хотілося.

Усе по своїх місцях, як повелось, розставив Залізник, запевнивши: незабаром у їхньої групи з'явиться своя каса. Звідки – не пояснив, але Полтава не був аж таким наївним, аби не зрозуміти, до чого той веде. І мусив визнати: особисто йому це не зовсім подобається.

...Після вчорашніх вечірніх зборів вони з Оксаною намагалися не говорити на неприємну обом тему. Сестра переживала, що між молодшим братом і тим, кого вона щиро вважала своїм коханим, виростає прірва непорозуміння. Полтава ж заплутався між трьох дубів. Дуже хотів щось робити, розумів: складати руки не можна. Інакше жандарми битимуть по морді щодня, й лише за те, що побачать тебе на вулиці у вишитій сорочці, цілком справедливо вважаючи це першою ознакою ворога режиму та бунтівника. Та при цьому вперто не погоджувався з необхідністю розкидати на вулицях бомби та стріляти з-за рогу в чиновників.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<http://www.litres.ru/andrey-kokotuha/ki-vsk-bombi/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

Філер – похідне від французького *fileur*, тобто – агент поліції, в обов'язки якого входило зовнішнє спостереження за особами, підозрюваними в антидержавній, терористичній діяльності.

2

Троїцький народний дім – будинок у Києві, побудований у 1901–1902 роках за проектом архітектора Г. Антоновського. У той час поруч знаходилася Троїцька церква, звідси – перша назва будівлі. Тепер – Київський національний театр оперети.

3

Римо-католицький костел Святого Миколая в Києві. Будівництво за конкурсним проектом С. Валовського під керівництвом архітектора В. Городецького почалося 1899 року. У конструкціях використовувався новий матеріал – залізобетон. Тепер – Будинок камерної та органної музики. Наразі в костелі відбуваються богослужіння за латинським обрядом. Київська влада досі відмовляється передати приміщення Римо-католицькій церкві повністю до вирішення питання щодо нового місця розташування нового органного залу.

4

Чоловічий та жіночий верхній одяг, який з одного ряду суконної тканини, тобто не мав підкладки. Носився восени, заміняв собою плащ.

5

Побутова назва Охоронного відділення Департаменту поліції Російської імперії, створеного 1866 року для охорони громадської безпеки та порядку. Охоронне відділення було політичною поліцією.

6

«Бульдог» – Широко розповсюджений наприкінці XIX – на початку XX століття тип кишенькового револьвера. Назва походить від британської моделі револьверів Веблей № 2 Bulldog, випущеної 1872 року.

7

«Косий капонір» – укріплення в складі Нової Печерської фортеці в Києві, споруджене 1844 року. Використовувалося як політична в'язниця з особливо суворим режимом у 1860-х роках і на початку XX ст. Зокрема, в ній тримали учасників революції 1905–1907 років, терористів, бомбистів.

8

«Київські губернські відомості» – офіційна урядова газета, видавалася з 1838-го по 1917 рік, до 1866 року – щоденна, після – виходила три рази на тиждень: вівторок, четвер, субота. Видавалася російською мовою. Також містила кримінальну хроніку та оголошення про розшук терористів та інших злочинців.

9

Бібіковський бульвар – названий на честь київського генерал-губернатора (1837–1852) Д. Бібікова. В описані часи еднав Бессарабську та Галицьку площі (тепер – площа Перемоги). Від 1917 року і дотепер – бульвар Тараса Шевченка.

10

Кулябко Микола Миколайович (1873–1920) – підполковник Окремого корпусу жандармів, у 1907–1911 рр. – начальник Київського охоронного відділення. Був зятем одного з керівників охорони імператора Миколи I полковника Олександра Спиридовича.

11

Сухомлинов Володимир Олексійович (1848–1926) – генерал-губернатор Києва (1905–1908), протягом свого правління не раз ставав мішенню терористів.

12

Столипін Петро Аркадійович (1862–1911) – державний діяч Російської імперії, з 1906 року – прем'єр-міністр. Проводив жорстку політику придушення революційних заворушень, реформування державного ладу, запобігання терористичній діяльності. 1 вересня 1911 року був убитий у Києві терористом і агентом Охоронного відділення Дмитром (Мордко) Богровим. Похований у Києво-Печерській лаврі.

13

Ямська – вулиця в Києві, проходить повз Байкове кладовище, тоді – міська околиця. В описаний період була відома як київська «вулиця червоних ліхтарів». Змальована в повісті О. Купріна «Яма».

14

«Ілюзіон», «електричний театр», «електричний ілюзіон», «електротеатр» – назви тогочасного кінотеатру.

15

«Кочубей в темниці» – німий фільм (або ж «фільма»), створений у київському фотоательє на Хрещатику. Розповідає про останні дні з життя наказного гетьмана Василя Кочубея, котрий за велінням царя Петра I був засуджений на смерть і чекав вироку в казематі київської фортеці. Ролі виконували актори київських театрів. Цей популярний сюжет згодом втілювали на екрані кілька разів. Вважається першим зразком саме українського художнього кіно.

16

Фундуклеївська – нині вулиця Богдана Хмельницького, на той час носила ім'я київського губернатора Івана Фундукля (1804–1880).

17

Красноярський централ – одна з найбільших пересильних каторжних тюрем у Російській імперії, знаходилася в російському місті Красноярськ.

18

Юзівка – перша (до 1924 р.) назва сучасного Донецька.

19

Лейб-гвардії Семенівський полк – одна з найстаріших військових частин Російської імперії. У грудні 1905 року гвардійці-семенівці брали участь у придушенні збройного повстання у Москві.

20

Екс – від «експропріація», збройне пограбування, одне з головних джерел фінансування терористичного та революційного рухів у Російській імперії.

21

«Оселедці» – побутова назва великих шабель, якими були озброєні поліцейські, носилися на боку, заважали при бігу та швидкій ході.

22

Миколаївський парк – був названий на честь царя Миколи I. Нині – парк Шевченка.

23

Бульварно-Кудрявська вулиця – тепер носить ім'я одного з активних більшовицьких діячів Вацлава Воровського.

24

Новицький Василь Дементійович (1837–1907) – генерал-лейтенант Окремого корпусу жандармів, від 1878 року – начальник Київського губернського жандармського управління. 1903 року подав у відставку після замаху на його життя, помер на посаді Одеського міського голови.

25

Спиридович Олександр Іванович (1873–1952) – генерал-майор корпусу жандармів, у 1903–1905 роках – начальник Київського охоронного відділення, був одним з керівників охорони імператорського палацу.

26

Єврейський базар (Євбаз) – побутова назва Галицького базару, розташованого на Галицькій площі, нині – площа Перемоги. Дав назву цілому району.

27

Гершуні Григорій (Герш-Ісаак) Андрійович (1870–1908) – терорист, один із засновників та керівників Бойової організації партії соціалістів-революціонерів (есерів). Учився в Київському університеті. Тоді ж уперше був заарештований за терористичну діяльність. Арешт Гершуні 1903 року в

Києві став першим серйозним успіхом новоствореного Київського охоронного відділення.

28

Акатуй – Акатуйська каторжна тюрма, існувала в с. Акатуй Нерчинського гірського округу з 1832-го по 1917 рік.

29

Фрумкіна Фрума Мордухівна (1873–1907), за фахом – акушерка, активістка партії есерів. Відома неодноразовими замахами на життя жандармських офіцерів, скоєними в тюрмах. Повішена за вироком суду в Бутирській тюрмі. Друга, після Софії Перовської, жінка, страчена в Російській імперії за політичний тероризм.

30

Каплан Фанні Юхимівна (Фейга Хаїмівна Ройтблат, 1890–1918) – терористка, тяжіла до анархістів. Після невдалої спроби замаху в Києві частково втратила зір. Більше відома своєю нібито причетністю до замаху на В. І. Леніна, у 1918 році була розстріляна.

31

Мається на увазі російсько-японська війна (1904–1905). Перша війна XX століття, закінчилася підписанням Портсмутського мирного договору на умовах, принизливих для Російської імперії.

32

Університет Святого Володимира – тепер Київський університет ім. Тараса Шевченка.

33

Маніфест Третього липня – 3 липня 1907 року імператор Микола II оголосив достроковий розпуск Державної думи та запровадження змін до виборчої системи. Маніфест Третього липня 1907 року фактично перекреслив проголошений Маніфест 17 жовтня 1905 року, котрий розширював права та свободи громадян.

34

Медников Євстратій Павлович (1854–1914) – діяч політичного розшуку в Російській імперії, засновник служби зовнішнього спостереження, створив «Летючий загін філерів». Після відставки хворів на розлад психіки. Помер у психіатричній клініці.

35

Емський указ – розпорядження російського імператора Олександра II від 18 (30) травня 1876 року, спрямоване на витіснення української мови з культурної сфери й обмеження її побутовим вжитком.

36

Деміївка – історична місцевість Києва, з кінця XIX століття – робітниче селище. Нині – складова частина Голосіївського району м. Києва.

37

Річка Либідь, права притока Дніпра, протікає на території Києва, сьогодні це – центральна частина міста.

28 липня 1904 року в Петербурзі бомбою, яку кинув есер Єгор Сазонов, було вбито міністра внутрішніх справ В'ячеслава Плеве. Відповідальність за теракт узяла Бойова організація партії есерів. Замах удався лише з третьої спроби.

1. березня 1881 року в Петербурзі бомба, кинута терористом, учасником групи «Народна воля» Ігнатієм Гриневицьким, вбила імператора Олександра Другого Визволителя, ініціатора серії реформ, які сприяли політичній та економічній модернізації імперії. «Полювання на імператора» тривало загалом 15 років. Серед тих, кого стратили по «справі 1 березня», були терористи Софія Перовська, Андрій Желябов, Микола Кібальчич. Радянська історіографія подавала їх винятково в героїчному контексті.